

ERDÉLYI MÚZEUM

IX. kötet.

1892.

IX. füzet.

Columbus Kristóf emlékének.

(Második közlemény.)

Ha Columbus Kristóf érdemeit kellően méltányolni akarjuk, egy perczre sem szabad kora szellemi és anyagi művelődésének állapotát szemünk előtt eltéveszteni. Columbus, de mondhatni minden ember tettei, sőt gondolatai is mindig azon hánykolódásnak, úgyszólván azon harcznak eredményei, mely saját lelke működése és korának reá gyakorolt hatása közt folyik le.

Való ugyan, hogy Columbus, az Orinoco édes vizének részéről soha sem képzelt ijesztő tömegét látván, mely hajóinak bordáit ostromlá, azt a víztömeget a paradicsomból¹⁾ eredőnek mondta, mert ki nem bontakozhatott azon varázs alól, melyet korának közvéleménye az ú. n. együttérzés a legönállóbb szellemre is gyakorol, azon súly alól, mely lefelé vonz; mert a tuczatemberek tömegének az ostracismusra hajló közszelleme tiltakozik egyeseknek, az igazi és jogosult arisztokráciának részéről igénybe vett azon kiváltsága ellen, hogy azok a tömeg fölé, a nemes gondolkodás és mi fő — az önállóság tiszta aetherének régiójába emelkedhessenek. Ezt tapasztaljuk Columbusnak a paradicsomra vonatkozó szavaiból is. Ő az Orinoco vizeinek erélyét csak úgy magyarázhatta, hogy ama tömeg vagy képzelhetetlen magasságból jő — tehát a paradicsomból, vagy pedig egy igen nagy *szárazulat* belsejéből.²⁾ A dilemma első része össz-

¹⁾ A paradicsom szó az ó-perzsa nyelvből származik és annyit jelent mint díszkert. Vele rokon Firdusi költő neve. Belőle származott a hebr. paradés, arab firdaus, többesben parádísu; az örmény szyriai partés. Az ó perzsa szónak a szanszkrit paradésa- v. pradésa-ból való leszármazása csak alakilag talál; mert ama szó annyit jelentvén, mint vidék, járás, külföld, — értelem szerint kevésbbé rokon az előbbiekkal. Kosm. II. 133. NB. 30.

²⁾ „Ha azon mérhetlen folyam, mely vizeivel az öblöt feltölti és tengert alakít, nem a földi paradicsomból jő, akkor véghetetlen kiterjedésű szárazulattól ered,“

hangzás kora nézetével, második tétele által pedig saját józan ítéletének tett eleget. Mindazonáltal azon nézetének ad kifejezést, hogy azon szárazulat, melyet a benszülöttek nyelvén Pariának nevez vala el, Cubával összefügg és azzal együtt a Ganges-menti India egy része.

A víz tömegességéből eszének józan gondolkozásával nagy szárazulatra következtet; a víz hatalmas lökése pedig a magasban fekvő paradicsomra csábítja képzeletét, mert a paradicsomot szt. Ephraim nyomán szintén magas hegyen képzelték, minthogy a paradicsomnak oly helyen kelle léteznie, hova a vízözön fel nem érhetett, s azért elérhetetlen s láthatatlan a paradicsom az emberre nézve is.

Némely ó-kori írók, a középkori *patristica* és *scholastica* és az arabs földleírók tévedéseiből, túlzásaiból oly agyrémek születtek, melyek kivált a fűszereket, gyöngyöket, drága köveket és nemes fémeket szolgáltató országok fekvése iránt álnézeteket, roppant zavart, sőt nevetséges képzeleteket honosítottak meg, nemcsak a paradicsom helyének ¹⁾ tekintetében, hanem az ó-testamentomi Salamon király korabeli Ophir iránt is a találgatásnak tág tért nyitottak.

Álmodoztak Sopora hegyről, melyet Salamon zsidó király kerestett. E helyet az indusi Supara, az arabiai Sophora, az afrikai Sofala helyeire költöztették s a világ sejtett legkeletiebb szélén keresték; úgy hogy Columbus is a világ titokteljes keletén képzeli Sopora hegyét, még pedig Haïti szigetén. ²⁾ Edrisi és Bakuy

— ezt írja Columbus egyik levelében ő felségeiknek, hozzátévé: „Nem hiszem, hogy az egész világon ehez hasonló s oly mély és széles folyamot valahol ismerének; úgy hiszem ez a föld melyet Felségeitek meghagyásából fölfedeztem, rendkívüli szélességű és hogy dél felé még több olyan föld van, melyekről még tudomásunk nincsen.“ *Crit. U. II. 475.*

¹⁾ *Krit. Unt. I. 88.* Cosmas ugyanis kérdezi: hogyan lehet az, hogy a Serek országába utazók közül még senki sem pillantotta meg a paradicsomot, ha az a föld keleti részén csakugyan létezik? Minthogy pedig az a megoldás, miszerint az Úr a paradicsomot a vízözön után az emberekre nézve láthatatlanná tévé, eléggé alaposnak, kielégítőnek nem látszik, szt. Ephraim a föld legmagasb hegyének megközelíthetetlen csúcsára helyezé azt. Dante „*Divina Commediájá*“-ban, tulajdonképpen a Purgatoriban (I. 22) szintén leír egy magas hegyet, melynek csúcsán az üdvözültek paradicsoma fekszik, ott élt vala Ádám és Éva. *Crit. U. II. 92. 93.*

²⁾ *Crit. U. I. 77., 317.*

arabs földleírók állíták, hogy az ó világ keleti szélein kincsdús szigetek fekszenek: az aranyfövény lepte Sahabet sziget, továbbá Wak-Wak (Quak-Quak) és Saila aranydús szigetek, hol ebek és majmok arany nyakravalókat viselnek. ¹⁾ A Ptolemäus- és Plinius-féle Chryse- Argyre szigetek délibábjai ama szigetek, melyek a XV. százig egy térképen sem hiányozának. ²⁾ Csoda-e, ha oly zürzavar közepette, a való és rögeszmék, költészet és képtelenség egyvelegében, tömkelegében — ész és képzelet egymással szemben folytonos küzdelmet vívnak. Columbus élénk képzelő tehetsége, ábrándozó vallásossága, azon törekvése, hogy a valót a szt. írás szavaival meg egyeztesse, lelke összes erőit hatalmas forrongásba hozta. S így nem csoda, hogy harmadik útja idején mind a kor, mind a sors csapásainak behatása alatt a búskomorság és rajongó vallásosság mindinkább erőt vettek lelkén, ³⁾ s ő habozni kezdett, vajjon a természet tüneményeit tisztán felfogó szeméinek higgyen-e többet vagy korának tévedező világnézetének hódoljon-e.

A szellemi világ említett tévelyein kívül a valóságban létező ama nehézségek, melyek az Atlanti oceánon való átkelést még ma is nagyon kockázatos vállalatná teszik, távol sem kicsinylendők: első sorban ama tenger kiterjedése. ⁴⁾

¹⁾ Cr. U. I. 315.

²⁾ Plinius hist. nat. VI. „Extra ostium Indi Chryse et Argyre fertiles metallis. Nam, quod aliqui tradidere, aureum argentumque iis solum esse, haud facile crediderim.“ India végén túl Chryse és Argyre érczekben gazdag szigetek fekszenek. Mert azt, mit némelyek állítanak, hogy azok talaja aranyból lenne, alig tudom hinni.

³⁾ Cosmos II. 54.

⁴⁾ Ama világtenger területe 1,610.000 földrajzi □ mérföld azaz 88.600.000 km² vagyis földünk egész területének mintegy $\frac{18}{100} = 0.18$ -ad része és valamennyi tenger felületének $\frac{24}{100} = 0.24$ -ed része.

Szélessége Északról Dél felé mindinkább terjed.

A Hudson-szoros szélessége 60 tengeri mérföldet tesz ki.

A Davis „ „ 200 „ „ „ „

Dánia, Grön- és Izland szorosainak szélessége 130 tengeri mérföldet tesz ki.

Az Izland, a Farö-i és Shottland szigetek közti szorosok szélessége 400 tengeri mérföldet tesz ki.

Összesen az Atlanti tenger északi széle 800 tengeri mérföld hosszában nyúlik el.

A második és sokkal nagyobb akadályt ama nehézség okozta, melylyel ama tengeri rengetegben a tájékozás járt és ma is járna, ha a tengerészek számára tengeri loxodromikus térképek nem léteznének. Hogy ezek nélkül a tengeren való tájékozás a tengerészet kiműveltebb állapotakor is még mekkora nehézséggel jár, a Fekete tenger hajózási története bizonyítja. Miután az ozmánok 1453-ban Konstantinápolyt meghódították s a Földközi tenger életét úgyszólván vas marokkal megfojtották, a Fekete tenger is elnéptelenült. Csak

Legkeskenyebb az Atlanti tenger É-on, grönlandi Farewell fok és Norvégia közt, t. i. 1500 teng. mérf. szélességű, továbbá Afrika és Dél-Amerikának egymáshoz legközelebb eső pontjai körülbelül a délamerikai Szt. Rókus fok és az afrikai sierra leone-i mart közt, mintegy 1600 teng. mérföld. Legkiterjedtebb az Afrika melletti Bojador fok és és a Mexico keleti partján fekvő Matamoras közt, kb. az északi szélesség 15-ik párhuzamosán s a Greenwichől Nyugot felé számított 15-ik és 98-ik hosszúsági fokok közt, hol ama tenger 4500 teng. mérföldig tágul. (Boguslawski, Oceanographie I. 25.)

A föld körülete 5400 földrajzi r. 21600 tengeri [mérföld azaz 40070 km. (1 tengeri mérf. 1855.4 meter.)

Ezen útat megtehetjük ma gőzöseink és vasutaink és minden előny igénybevételével folytonosan utazva 72—73 nap alatt, ha útnkat ekként beosztjuk: Hamburgból Brindisibe (3 nap alatt), innen Suez-en át Bombayba 17 nap, Bombay-ból Madraszba szárazulaton (2 nap), innen részint szárazulaton részint tengeren a Fülöp-szigetekre és Honolulu szigeten által S. Franciszko-ba (37 nap), tovább a Pacific-pályán New-Yorkba (6 nap) végre Hamburgba vissza (7 nap.) Így tehát földünk körülútatása 10·3 hétbe kerülne.

Európából Amerikába azaz Liverpoolból New-Yorkba gőzhajón menet az átlagos sebesség 13—14 nap. Az ellenkező irányú út t. i. New-Yorkból Liverpoolba gőzösön téve az *öbli áramlat* fölhasználásával néhány órával rövidebb.

A Cunard társulat „Oregon“ cz. gőzöse 1885-ben New-Yorkból Liverpoolba 6 napot, 9 $\frac{1}{2}$ órát volt útközben, megjegyeztetvén fogadás következtében; a verseyntárs 8 órával későbbben érkezett meg utána.

A 70-es években az „Adriatic“ cz. gőzös Irlandtól Canada-ig, illetőleg Galwayból St.-Johns-ba 5 nap és 20 óra alatt tette meg az útat.

A vitorlás hajók Angolország egyik dél-nyugati fokától, a Lizard foktól New-Yorkig 34—35 nap alatt tették meg az útat mintegy 1862 táján. A megfordított irányú útat az *öbli áramlat* kedvezése folytán 22 nap alatt tették. Mert az *öbli áramlat* a vitorlás hajók útját Ny—K. felé mintegy 12—13 nappal megrövidíti.

Gőzösök ugyanakkor az útat Liverpool és Halifax (Uj Skócia) közt 12 nap alatt, Liverpool Boston közt 14—15 nap alatt, Bremából N.-Yorkba 14—16 alatt tették. Amerikából Európába az említett vonalon rendszeren 2—3 nappal kevesebb időbe kerül az út, mint megfordítva. Havre de Grace-ból Havannába

1774-ben nyílt meg újra az egykori Pontos euxinus az európai hajók számára. Azonban tengeri térképek és megbízható kalauzok hiányában ama viharos tenger újra olyan veszélyessé vált a hajókra nézve, hogy újra a Pontos Axénos címét érdemlé ki magának, mert a hajók csak május közepétől augusztus végéig mertek rajta közlekedni.

Mindenekelőtt ismeretlen vala egy megbízható eszköz a hajók sebességének meghatározására. A hajósok a hajó haladását csak tapasztalati jártasság nyomán ítélték meg, tájékozódván a csillagok s az időnkint használt vitorlák száma, továbbá a szél erélye szerint. Az ú. nevezett *logg*, vagy a hajó sebességének megméréseire még ma is használatos műszer, még ismeretlen vala.¹⁾

A rómaiak szintén alkalmaztak a hajók sebességének mérésére célzó kerék-szerkezetet (hodomert) az ő hajóikhoz, melyet Vitruvius leír. Ugyanoly szerkezet vala állítólag Commodus császár hirtájához is alkalmazva.

(4150 teng. mf.) Ny. irányban 16 nap 3 óráig jár az észak-németországi Lloyd-társulat gőzöse, vissza felé 15 nap 18 óra alatt. Cadixból Havannába Teneriffa és Porto Rico-n keresztül vagy vissza 14—15 nap jár a gőzös, vagyis mai gőzöseink a Spanyolország és Cuba sziget közti útát mintegy 14—15 nap alatt teszik meg, míg Columbus-nak Palos-ból Quanahani, a tőle elnevezett S. Salvador szigetig, tehát az Atlanti oceán átszeléséig 70 napra volt szüksége azaz 2-szer annyi időre, a mely alatt vitorlásaink Angolország délnyugoti végétől N-York-ig az Atlanti oceánon átkelnek, s majdnem 5, 6-szor annyi időre, mely alatt gőzöseink átszállnak.

¹⁾ Az északnémetországi Lloyd gőzösein a fedélzet összes legénysége két-két óra múlva a loggozáshoz parancsoltatik. A logg lényegében hüvelyknyi vastagságú tölgyfából készült korong körbasítványa (sectora). Ivezett oldalára annyi ólom nehezék alkalmaztatik, hogy a deszkácska függélyes állásban a vízben úszszék. Ez által rövid időre legalább mintegy megállva — egy hozzá akasztott vékony madzagra, melynek másik vége a hajón lévő csigára föl van tekerve, akkora ellenállást gyakorol, hogy a madzag rövid idő, fővényórával mért 14 másodperc alatt legombolyíttatik. A madzag piros szalagoeszkák által ú. n. csomók által 24 lábnyi azaz egy teng. mf. $\frac{1}{240}$ -ed résznyi hosszú darabokra van felosztva. Midőn az első csomó az észlelő matróz tenyerén átsuszik, a fővényóra felállíttatik, illetőleg megfordíttatik. A 14 másodperczet mutató fővényóra fővényének lefutása közben a tenyeren átsuszott csomók száma könnyű számítás útján adja aztán a hajónak óránkénti sebességét. Der Norddeutsche Lloyd, Ein Reise-Handbuch von Dr. Finsch u. Dr. M. Lindeman, Boroszló és Lipcse 1873. 33-ik lap.

De a középkor irodalma nem szól haladásmérőről. Nem csudálkozhatunk tehát, hogy Columbus Kristóf hajó-naplója több helyén a Pinzon Alonzo Mártonnal a hajó haladási gyorsaságának megbecslése iránt folytatott szóváltásáról megemlékeznek. Az idő mérésére féléórákat mutató fővényórákat (ampolletas) vittek hajóikon. ¹⁾

Humboldt S. azt állítja ugyan az említett helyen, hogy Pigafetta szerint Magelhaes már ismerte és használta (1520) a logg-ot „catena a poppa“ cz. alatt a hajó farához kötött láncz alakjában; Peschel Oszkár ellenben azon nézetben van, hogy utóbbi szerkezet a hajónak a vitorlázás vonalából való oldalvásti eltérését s méretét jelzé pusztán. ²⁾

Tengeren a tájékozás két legbiztosabb és legfontosabb eszköze, mint tudjuk, a földrajzi szélesség- vagy sark magasságnak, továbbá a földrajzi hosszúságnak meghatározása.

Fájdalom, Columbus Kristóf korában a tudomány ezek egyikének kieszközlésére sehogy sem vala képes, mert ahoz való műszerekkel nem rendelkezett. E kérdésekkel folytonosan foglalkoztak ugyan ama kor legkitűnőbb elméi, köztük különösen Regiomontanus Camillus (Johannes Müller), ki a frankoniai (bajor) Königsbergben született. Ő vala korának legkitűnőbb csillagásza, mi már abból is kitűnik, hogy IV. Sixtus pápa őt a naptár helyreigazítása végett Rómába hívta. Nevét híressé tették a csillagászati ephemeridák, melyeket a nürnbergi délkörhöz viszonyítva, az 1475—1506-ig érő évek számára előre kiszámított. Ezeket felhasználták a XV. száz legnagyobb felfedezői Bartholomaeus Diaz, Vasco de Gama, Columbus Kristóf, de még az is, ki ugyan nem felfedező, mindazonáltal a felfedezések díjainak legelsőjét, legfelsőjét a vakon osztogató sorstól elnyerte, Amerigo Vespucci. Regiomontanus 1472—1475-ig Norinbergában, Behaim Márton szülő városában él. Ekkor Olaszországba utazik, hol már 1461-ben időzött, midőn 1461-ben Velenczében Diophant ³⁾ kéziratának első 6 kötetét fölfedezé.

Regiomontanus fölfedezé a meteoroskop nevű szögletmérő műszert is, mely a földr. szélességek, illetőleg magassági szögek meghatározására szolgált. Ezen műszer mintájára szerkeszté Behaim Már-

¹⁾ Humboldt, Kosmos II. 469. Jegyzet 69.

²⁾ Geschichte der Erdkunde, 398.

³⁾ Diophant féle egyenlet.

ton az astrolabium nevűt, mely hasonló célra szolgált. Két egyközepű körből (limbus és alhidade) és egy diopterből álló ama műszer ma inkább csak látköri szögek vagy a látókörre vonatkoztatott szögek mérésére szolgál, de akkor az egész szerkezetet egy gyűrűnél fogva az árboczfára akasztották és függirányos szögeket mértek vele. Itt azonban figyelmen kívül nem hagyhatom, hogy a Majorka szigetéről való Raymondo de Lulio alchymista már 1295-ben artrolabiumot föltalált és leírt. Különb. Majorka szigetének XIII. százbeli tengerészei híresek voltak, hogy oly csillagászati műszereket alkalmaztak, melyek segítségével az éj óráit a csillagok állása után tudták meghatározni. Mind Columbus, mind Vespucci és azok kortársai nagyra vannak vele,¹⁾ hogy a nemrég föltalált astrolabiumut és az u. n. quadranst (quadrante astrologico) kezelni tudják. Sőt anghiera-i Petrus Martyr, ő spanyol felségeik híres titkára, a ki korának fölfedezéseit lázas érdeklődéssel kísérte és kinek „De novo orbe“ cz. műve az u. n. decadok a kor egyik forrás műve, nagyon is kiemeli Vespucci ars polaris-át.

Ily eszközökkel nyugodt helyen eléggé szép eredményeket ki lehetne eszközölni. Tycho de Brahe még (1546—1601) dicsekedett azzal, hogy műszereivel a fokok perceinek hatod részeit is le tudja venni, de a sugártörést kellően tekintetbe nem vette. Eltekintve, hogy ama műszereken távcsövek nem lehettek még akkor, a hajók ingadozása is tekintetbe jó, melyek egy részéhez, többnyire az árboczfához ama műszerek kapcsolva valának.

E hátrány a balestilha vagy „Szt. Jakab pálcája (baculo de Santiago, cross-staff, keresztbot)“ cz. egyszerűbb magassági szögmérő feltalálására vezetett később. E műszer görög szertartásu, azaz három karu feszületfához hasonlított. A három különböző hosszúságu háránt-kar az oszlopfán előre-hátra tolható volt. A hajós a számozott pálcza egyik végét szeméhez, másikat a mérendő tárgyak felé irányozta. Azután az egyik karfát addig illesztgette kezével előre-hátra, míg nem a látkör és a tér egy-egy tárgya a karfa két ellenkező végén egyszerre feltűnt.

A pálczán jelölt szám a két tárgytól a szem felé nyújtott két sugár szögletét jelölte. E műszert szintén Regiomontanus találta föl.

¹⁾ Krit. Unters. II., 6, 415, 421, III. 24. 119.

De a hozzátartozó utasítást csak 1573-ban „Tratado de Geometria practica“ cz. alatt Juan Perez de Moya írta meg.

A fölfedezések korában, a XV. százbeli spanyol tengerészeknél imigyen nyert földr. szélességek a valóságtól 2—3 fokkal térnek el.¹⁾

Behaim Márton II. Jakab portugál király meghagyásából a nap elhajlásának táblázatát készítette meg, hogy segítségükkel tanítsa a tengerészeket a napmagasság szerinti vitorlázásra (maneira de navegar por altura do sol).

Ha a földr. szélességek meghatározására kieszelt műszerek kivitele csillagászaink és mérnökeink szánakozó mosolyát idézné elő, ha felszólíttatnának, hogy afélékkel dolgozzanak, sokkal elégtelenebbek, sőt mondhatni, teljesen czéltalanok voltak a földrajzi hosszúságok meghatározására szánt műszerek és módszerek Columbus Kristóf korában.

Midőn a spanyolok és portugálok a birtokuk elválasztására szánt demarcatio vonalát, melyet úgy VI. Sándor pápa második rendelete, valamint II. Gyula pápáé eléggé hibásan egyszerre a capverdi és azori szigetektől 300 leguas v. mfre nyugot felé helyezendőnek kijelölt, valóban kitzüni megkísérlették, akkor az illető délkör ellenkező oldalán fekvő Molukk szigetek hosszúsági helyzete tekintetében akkora hibát ejtettek, hogy a valóságtól eltérésök nem kevesebb, mint 46 hossz. fokot tett ki.

Columbus Kristóf idejében a földrajzi hosszúságot ugyanis egyenesen a távolság vagy az út megméréseivel, tengeren tehát a hajó sebességének meghatározásával tudták csak megközelíteni. Ezt pedig mint láttuk, pusztán megbecsülés útján, szemmérték és jártasság segítségével találgatták ki, miután a logg-ot még Magelhaes alatt sem ismerték még. Hisz még Kepler maga is a hosszúsági felvételeknél $1\frac{3}{4}$ foknyi hibákat ejtett.²⁾

Werner, Regiomontanus tanítványa, Columbus korszakának híres csillagásza, a Róma és Norimberga közti hosszúsági különbséget kiszámításában 6° — $36'$ -nyi hibát ejtett (1497). Maga Regiomontanus a Milano és Ferrara közti hosszúsági különbséget $2\frac{1}{2}^{\circ}$ -nyi hibával ejtette meg.

¹⁾ A mérés a csillagászat azon tételén alapul, hogy a földrajzi szélesség, a nap magasságának és elhajlásának összege 90 fokot teszen ki.

²⁾ Peschel, Geschichte der Erdkunde 400.

Nem csuda, ha Columbus Kristóf, ki mint első, határozott meg Nyugotindiában földr. hosszúságokat, de még 3 évvel Werner említett hibás művelete előtt, 22°—50'-nyi ív mértékéig tévedt. A hosszúsági meghatározások általán oly megbízhatlanok valának sokáig, hogy a XVII. száz földírói a csillagászat segélyével kiszámított földrajzi hosszúság adatait egyáltalán elvetették, ámbár már Ruy Falero, Columbus és Magelhaes kortársa különböző kiszámítási módszereket állított fel.

Miután III. Fülöp spanyol király 6000 aranyat pályadíjúl kitűzött oly módszerre, mely a hosszúsági meghatározásokat biztos alapra fekteti, Galilei 1612-ben a jupiteri bolygókra alapított módszerét először neki, azután (1636) a németalföldi államok kormányának ajánlotta föl; de a hajókon való meghatározások iránti bizalom már annyira meg vala ingatva, hogy ajánlatát mindkét helyen visszautasították. A földr. hosszúságok meghatározásának sikertelensége nem is a módszereken, hanem a műszerek tökéletlenségén múlt.

Csak 1748-ban találtatott fel végre egy biztos módszer, illetőleg Leroy Péter által a chronometer, melynek segítségével az idő különbözetre fektetett módszer $\frac{1}{2}$ fokon alul maradó hiba mellett végrehajtható lett.

Columbus leginkább a holdfogyatkozások segélyével határozta meg a hosszúságokat, melyek éppen ezen oknál fogva fölötte hibásak, mert a földről a holdra vetett árnyék szélei nem eléggé élesek, hogy a fogyatkozás kezdetét pontosan megállapíthatni lehetne. Columbus valószínűleg Regiomontanus említett ephemeridáit vagy pedig az 1482—1530 érvényes „Calendarium eclipsium“, azaz a holdfogyatkozások naplóját vitte hajóján magával.

Hires az 1504. február 29. beállott holdfogyatkozás arról, hogy azt Columbus, ki 4-ik útja alkalmával Jamaica szigeténél szenvedett hajótörése után ott társaival együtt véginségben volt s nemcsak éhséget és emberei egy részének pártütése alatt szenvedett, hanem a benszülöttek ellenségeskedésétől is veszélyeztetve volt, az indiánusokat a nevezett holdfogyatkozás beálltára, mint isten haragjának jelére, 3 nappal a tünemény előtt figyelmeztette és ez által maga és társai életét megmentette. Mert a jövendölés teljesedése által meglepett indiánusok a kimerült idegenekkel szemben nem csak ellenségeskedéseikkel hagytak fel, hanem élelmi szerekkel is látták el őket mindaddig,

mignem a bátorszivű és nagylelkű Mendez mentő hajóival megérkezett.

Egy másik holdfogyatkozást észlelt 1494. szept. 14-én Haïti szigetének keleti fokán, melyet szintén földr. hosszúság meghatározására fölhasznált, de ismét tetemesen hibás kiszámítással. ¹⁾ Pedig mind erre nézve a fentiek szerint arra utalhatunk, hogy a földrajzi hosszúságok meghatározása terén a kor legkitűnőbb csillagászai sem végezhetek elismerésre méltó, sőt csak hasznavehető munkát, míg az égboltozati megfigyelésekhez az *üveglencsés távcső*, az időkülönbözeti kiszámításokhoz pedig a *mechanikai pontos óramű* hiányzott.

Amerika fölfedezésének — a gregorianus naptár szerint tulajdonkép 1892. *octóber 22-ikére eső* — 400-adik évfordulójának közeledtére az irodalom terén számos oly munka jelent meg, mely Columbus Kristófnak nemcsak tettét, hanem jellemét, sőt származását is a legkedvezőtlenebb színben tűnteti fel. Kicsinyítik érdemeit és gyöngítik történelmi alakjának érdekességét. Nem csak tudását, hanem tengerészeti jártasságát is kétségbe vonják ²⁾

Ez utóbbi szemrehányást tettével legfényesebben megczáfolja Columbus maga, a ki az Atlanti tengeren leguagyobb szélessége irányában 7-szer vezette át hajóit. ³⁾ Utazásainak tere azon öv, mely az északi szélesség 39-ik és 9-ik fokai közé esik, a pásztás vagy forgalmi szelek (trade arins) öve. Ezen belül a szelek és tenger egyenlítői áramlatának vállvetve dolgozó erői az embernek úgy szólván hozzájárulása nélkül röpitik át a hajót, Spanyolország délnyugati partjaitól a kis Antillák koszorúja felé. Ez okon, valamint az égboltozat folytonos derűtségénél, az időjárás nyugodtságál fogva a spanyol tengerészek a forgalmi szelek atlanti övezetét hőlgyek tengerének (el golfo de las damas) nevezték el. De a mily kedvező a lég és víz áramlata az Európából Amerikába átkelőnek, épp oly akadályozó a visszatérőre nézve. Columbus tapasztalta is ezt második visszatérése

¹⁾ Humboldt, Krit. Unters. I. 553. Jegyzete.

²⁾ Eugen Gelcich szükségesnek látta A. Breusing- és Ruge-ékkel szemben Columbus tengerészeti hírnevének védelmére keln. Zeitschrift der Gesellschaft. f. Erdk. zu Berlin, XX, 295. Különben már Humboldt Sándor sajnálkozólag említi föl, hogy Las Casas Columbról írt művében ennek csillagászati számadatait mellőzvé, neki nagyon ártott.

³⁾ Harmadik visszatérése alkalmával fogoly létére nem vezénylett.

alkalmával; útját a kis Antillák (Quadeloupe és Maria Galante) közt megkezdvén, a forgalmi szelekkel szemben vitorlázott.

Amerika felé.

Európába.

I. Útja: 1492. aug. 3— okt. 12. =
70 nap;	I. Visszatérés: 1493. jun. 16— márcz.
15. = 58 nap, útközi tartózkodás
levonásával csak 45 nap.
II. Útja: 1493. sept. 25— nov. 3. =
39 nap;	II. Visszatérés: 1496. april 20— jun.
10. = 51 nap.
III. Útja: 1498. máj. 30— aug. 1. =
63 nap;	III. Visszatérés: Vallejo felügyelete alatt.
(1500. oct. 1— nov. 25.)
VI. Útja: 1502. máj. 9— jun. 15. =
37 nap;	IV. Visszatérés: 1504. sept. 12— nov.
7. = 55 nap.

A közlött táblázatból kivehető, hogy Columbus azon ő előtte teljesen ismeretlen tengeren aránylag véve igen rövid idő alatt át tudott kelni. Ez különösen szembetűnővé leszen, ha az ő vitorlázási idejét a mai kornak (e jegyzetek 506. és 507. lapján közlött) átkelési idővel hasonlítjuk össze. Azonkívül ő vala az első halandó, kiről történetileg bebizonyítható, hogy ama merész tettet elkövette, s e tétttével az Atlanti tenger bejárhatlanságáról szóló álhíreket megczáfolta. Ama tettének 7-szer sikerült végrehajtása a mai tengerészek elismerését, bámulatát már azért is megérdemli, mert Columbus ama tengernek bonyolult víz- és légtűnettani törvényeit, melyeknek megfigyelése és tanulmányozása éppen az ő tettével kezdődött, teljesen nem is imerte. Kérdezhetnők, valjon miért nem sodorták az Európából Amerika felé tartó forgalmi szelek és az egyenlítői áramlat már Columbus előtt egyik vagy másik hajót Amerika partjaihoz. Hogy az a tény — legalább a történelem útján bebizonyíthatólag — előbb elő nem fordult, annak oka abban rejlik, hogy a középkor tengerészei a XV. száznak majdnem kezdetéig csak annyira mertek a szárazulattól eltávozni, a mennyire azt megláthatták még.

Habár a középkori tengerészet mesterei, az olaszok, ügyességök és bátorságok jeléül, már a 14. században is egészen a Canári, Madeira és Azor szigetekig előnyomultak, a portugálok 1436-ig hat mérföldnél tovább nem merészelének a marttól eltávozni. Ez is vala annak oka, hogy a Bojador vihar-dúlta fokát hajón előbb megkerülni nem merték.¹⁾

¹⁾ Ritter Károly szerint neve is „bojar“ igéből származik, mely annyit jelent, mint körülhajózni, tehát *Bojador* = a körülhajózott.

Hogy Amerika felfedezése előbb-utóbb, mihelyt a hajósok a marttól messzebbre eltávozni mertek, a tengeri áramlatok hozzájárulásával a véletlen műve is lehetett volna, azt bizonyítja Vasco de Gama, Vincente Yannez Pinzon és Cabral esete. Gamát 1497. aug. 22-én az áramlat oly messze elsodrá Afrika partjától — 800 leguas-ra v. 45°-nyira — Nyugat felé, hogy darab ideig Brazília partja mellett oldalgott a nélkül, hogy azt meglátta volna. Pinzon raját 1500 január 26. vitték a hullámok Braziliának mostani Szt-Ágoston fokához. Cabralt 1500 ápril 21-én hasonló sors érte utól. Pedig Gama és Cabral Afrika körül Indiába törekedtek, Pinzon pedig a zöldfoki (Cap verde) szigetektől kezdőleg DDNyugat irányában szándékozott vitorlázni. Mi ezen esetekben a déli féltekén fordult elő, az bekövetkezhetett volna az északin is, mi mellett a „Huitra manaland“ — a fehér férfiak országáról szóló monda tanuskodik, ha csakugyan némi valóság rejtőzik mögötte.

A genuai férfiú dicsősége nem is rejlik abban, hogy ő Amerikát fölfedezte, sem abban, hogy, a mire törekedett, a Cathai és Zipanguhoz vivő tengeri úgynevezett nyugoti útat feltalálta volna. Az első vállalat nem volt czélja, a másikat el nem érte, hanem abban áll érdeme, hogy az oceán bilincseit széttörte, hogy a vakhitet, mely azt elzárta, megsemmisítette, nagyszerű példájával a kishitűeket felbátorította, a félénk tengerszéli hajósokat oceáni merész tengerészekké átváltoztatta s oly vállalatok sorát nyitotta meg, melyek a föld arczulatát teljesen megváltoztatták, melyek az emberiség anyagi létét javították s ennek alapján művelődésének szellemi világát is rendkívül magas színlőre emelték.

Daczára Humboldt Sándor azon szavainak, hogy Amerika azé, ki földjének legkisebb részét legelőször pillantá meg, és hogy *egész* Amerika fölfedezése azon *pénteknap*tól kezdve, a melyen (1492 oct. 12.) Columbus Quahanani szigetén kikötött, biztosnak tekinthető volt¹⁾ — mégis feltűnőnek tartom, hogy míg sem Európa, Afrika, sem Ázsia, sőt Ausztrália felfedezőjéről sem beszélünk, pusztán Amerika felfedezőjéül egyes embert, *Columbust*, nevezünk meg. Ezzel a világ talán a tett fontosságának és az ahoz arányban álló hálaérzete mélységének kivánt kifejezést adni. Még feltűnőbbnek tetszik előttem, hogy ama hálaérzet nem nyilvánult — sem a múltban, sem

¹⁾ Krit. Unt. II. 313, 316.

most, midőn éppen Columbus elévülhetlen érdemű tettének 400 éves évfordulóját világszerte ünneplék, abban az indítványban vagy intézkedésben, hogy az új világ annak nevére kereszteltessék, kinek kivételkép és kizárólag egy egész világrész fölfedezésének összes érdemét odaitéljük, midőn azt állítjuk: Columbus Amerika fölfedezője.

Feltűnőnek mondom a dolgot s a történelem az emberi szellem ellenmondásokban tetszelgő egyik szeszélyének kell ama tényállást neveznem, hogy Columbus világrészének nevével azon férfiú emlékét örökítjük meg, kinek azon felette nagy kitüntetésre semmivel sincs több igénye mint az új világ részletfelfedezői — akár-melyikének.

Mindenki tudja ugyanis, hogy az új világrész csak véletlenségből, Hylacomylus azaz Waltzemüller német¹⁾ tudós ötletéből eredt indítványra Amerigo Vespucci nevét viseli. Mert Hylacomylus a „Cosmographiae introductio cum quibusdam geometriae ac astronomiae principiiis“ cz. művének VII. fejezetében ezt írja: „Quarta orbis pars, quam quia Americus invenit, Amerigen, quasi Americi terram sive Americam nuncupari licet“, — azaz hogy: a világ IV-ik részét, mivel azt Americus fedezte fel, Amerikus földjének vagy Amerikának szabad nevezni. Hylacomylus e tévedése onnan származik, hogy ő a fén címzett művel egyetemben „Quatour navigationes“ cz. alatt Vespucci három tengeri útjának leírását francia szövegből latinra fordította. A tévedés keletkezési okának magyarázatául fel kell említenem, hogy Amerigo Vespucci ugyanis háromszor hajózott át Amerikába. 1-ször 1499. május 18-án a Hojeda vezetése alatt vitorlázó két caravela egyikén Cadix-ből indul el; a hajóraj 1500. jan. közepén tér vissza Cadix kikötőjébe. E hajók lobogója természetesen a *spanyol* vala; második és III-ik útját ellenben *portugál* hajókon tette Vespucci.

2-ik útja 1501—1502-re,

3-ik útja 1503—1504-re esik.

A két utóbbi vállalat kiinduló pontja tehát Lissabon. De az „Amerika“ név származásának történelmét csak az első út érdekli.

¹⁾ Minthogy a nevezettnek munkája ex Sancti Deodati oppido keltezve van, Navarrete ú. látszik Hylacomylust magyarnak tartotta a Deodati nevet Tata- vagy Totis-ra értelmezvén. Krit. Unters. II. 361.

Mert itt ama kérdés döntendő el mindenekelőtt, vajjon Columbus vagy Amerigo pillantotta-e meg előbb Amerika szárazulatát, illetőleg annak martját?

Columbus, imár III-ik útja alkalmából Paria öbléből 1498. aug. 1-én szemléli Dél-Amerika partját. Vespucci Hojeda hajóival 1499. jul. kezdetén oldalog Dél-Amerikának Guyana nevü partrésze mellett.

Történetileg igazolt tény, hogy Vespucci 1498. aug. 1-je előtt nem érkezhett Amerikába, mert a sevillai Casa de Contratacion¹⁾ ügyiratai bebizonyítják, hogy ő 1496. január 12-től 1498. november haváig Sevillában tartózkodott.

A „Quatuor navigationes“ azonban Vespucci három útazását egygyel megtoldják, még pedig úgy, mintha Vespucci 1-ső tengeri útja 1 évvel megelőzte volna Columbus III-ik tengeri útját, hogy belőle igazoltassék, miszerint Amerika szárazulatának, derék földének tulajdonképpii felfedezője Amerigo, nem pedig Columbus lenne. Itt az első kérdés az, szándékos ferdítés, vagy csak tévedés forog-e fön; a második kérdés pedig az, hogy a ferdítés vagy tévedés kinek terhére esik?

Las Casas 40 évvel Vespucci halála után, tehát 1552 táján Vespuccit hamisítással vádolja.

Egyebeken kívül Cabot Sebestyén, kiról még szó lesz, nem hiszi, hogy Amerigo Vespuccit e dél-amerikai szárazulat felfedezése iránt a prioritás joga megilletné, sőt Herrera történész ismételten csalónak nevezi Vespuccit, nyilvánvalónak állítván, hogy Amerigo az ő útjainak keltét meghamisította. A „Quatuor navigationes“ értelmében ugyanis azt állítja Amerigo, hogy ő már 1497. május 10-én kelt 1-ső útjára, kiindulván Cadix-ból, és hogy 27 nap mulva, tehát jan. 6-án oly marton érkezett meg, mely hosszánál fogva mindenesetre egy nagy szárazulat (continens) nem pedig csak egy sziget partszéli része lehetett. Ha Amerigo azon állítása igazolható lenne, akkor csakugyan őt illetné meg az amerikai *continens* fölfedezésének dicsősége. Azon esetben ő Cabot-ot egy-két héttel, Colum bust pedig körülbelül 14 hónappal előzte volna meg magának a szárazulatnak fölfedezésében.²⁾

¹⁾ Tengerészeti vállalatokra kath. Ferdinánd alatt ujonnan berendezett központi hivatal, levél- és térképtár.

²⁾ Cronan, Amerika, I. 351.

De itt megjegyzem, hogy Columbus Kristóf, ki Dél-Amerika szárazulati martját, mint azt történelmileg igazolható alapon tudjuk, már Vespucci előtt, bár ennek 1497-iki apokryph útja után, tényleg látta, 1494-ben jun. 12. a Nina, San-Juan és Cardera caravela-rangu hajók 80 emberével esküt tétetett le, hogy Juanat, azaz Cubat meggyőződésük szerint szárazulatlak tartják.¹⁾ Semmi esetre pedig nem szabad figyelmünket elkerülnie, hogy Vespucci a Pier Francesco de Medici-nek írt levelében azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy ő Ázsia partjának egy részét fedezte fel²⁾ s e rész leírásában ily kifejezésekkel él: „... che questa era terra ferme e confine dell'Asia...;“ miszerint továbbá állítja, hogy a part mellett 5000 t. mérföldnyire vitorlázván az „infinitissima terra dell'Asia“-t fedezte föl; sőt hogy Vespucci és Vicente Yanez Pinzon azt a partrészt, melyet Columbus 1498-ban fedezett föl, t. i. Dél-Amerika cumanai martját, egészen haláluk órájáig Ázsia martrészeül képzelték.³⁾ Hogy a hirhedt „Quatuor navigationes“ okozta zürzavarban azok hitelességével együtt Vespucci becsületességét is megmentsék, némelyek a bajból való kibontakozást azon ötletben vélték feltalálni, miszerint Amerigo Vespucci Columbus III-ik útazásában részt vett volna. Ez által Vespuccinak történelmileg igazolt három útazását⁴⁾ ezen útjával kapcsolatba hozván, csakugyan 4 hajózásáról lehetne szólni.⁵⁾ Ámde a „Quatuor navigationes“ sorrendje szerint Vespucci az ő első, (azaz koholt) hajóúttjára spanyol hajóval, még pedig kath. Ferdinánd király megbízásából 1497. május 10-én, vagy 20-án indult el. Akkor pedig Columbus Európában időzött.

Vespucci jóhiszeműségének megmentése céljából azonban tán elég a ránk maradt „Quatuor navigationes“ szerzőjének cosmographiájában előforduló egy kitételre hivatkoznunk, mely így szól: „Minek

1) Krit. Unters. II. 171.

2) Krit. Unt. III. 32, II, 438., 503.

3) Krit. Unters. III. 38,

4) l. az 515. lapon felsorolt rendjüket.

5) Geschichte der geograph. Entdeckungsreisen, Löwenbergtől, I., 316.

Legújabbán egy igen nevezetes tudós azt állítja, hogy Vespucci Columbus Kristóftot ennek utolsó két tengeri járatán elkísérte! (?) (Professor Sigmund v. Günther. Bedeutung des Columbus für Erd- u. Naturkunde. Festrede. Geogr. Gesellschaft, München, 1892. oktob. 20-án.) Föltéve, de el nem fogadva azon állítást még azon esetben is, a hajóraj vezénylője, tehát Columbus a felfedező.

okáért ide iktatandó az ő (t. i. Vespucci) 4 hajózása, melyek *olasz nyelvből francziára, francziából pedig latinra fordítottak.*“ (Qua de re ipsius quatuor subiunguntur navigationes ex italico sermone in gallicum et ex gallico in latinum versae).¹⁾ Tekintvén a kor, a könyvnyomdászat, a forgalmi eszközök állapotát a XVI-ik század első tizedében, teljes megnyugvással elfogadhatjuk azon feltevést, hogy ama ferdítések, melyek Vespucci tényleges első utazásából a „Quatuor navigationes“ sorában kettőt csináltak, nem az ő terhére írandók. Ez annál valószínűbb lesz a szövegrengálás némely tételéből.

Mert nem képzelhető, hogy Vespucci úti leveleinek katolikus Ferdinánd parancsára szerkesztett összeállításában affélét merészelt volna kitenni, hogy ő (második útjáról) több darab gyöngyöt hozott magával, köztük 14 szem piros színűt, melyek Izabella királynőnek különösen megtetszettek, de hogy a királynő egy kagylót vett el tőle, melyben 130 szem gyöngy vala és hogy ő aztán óvakodék ám, miszerint neki más olyan, hasonló ritkaságu tárgyat többé megmutasson.²⁾

Hogy ne óvakodott volna Vespucci a királynak szánt kiadásban továbbá olyasmit is kikürtölni, hogy „a királynő férjétől 130 szem gyöngyöt elvett, miért is ő (Vespucci) a többit eldugta, hogy azokat amannak (a király) számára fentartsa.“³⁾

Különben, ha ez állítások nem kohottak lennének, a fölfedezési korszak művelődéstörténeti igen kedves epizodjaul válnának be.

Még egy fontos körülmény szól Vespucci felfedezési fenidézett prioritása ellen.

Don Diego, Columbus fia, 1512-ben Dél-Amerika északi partvidékének jövedelmeit és kormányzóságát követelte, mert azon vidéket szintén apja fedezte fel. A spanyol korona ezen igényeket visszaútasította, tagadván Columbus ebbeli felfedezési érdemét. A kifejlődött pörben (1513) a királyi kincstári ügyész számtalan tanu kihallgatása mellett mindent megmozgatott, hogy Diego tengernagy követeléseit alaptalanoknak bebizonyítsa. A tanuk közt Alonzo de Hojeda, kinek hajóin 1499—1500 közt Vespucci Guyana partjára érkezett vala, eskü alatt azt vallatta, hogy ő a Columbus Kristóf

¹⁾ Krit. Unters. II. 397.

²⁾ Krit. Unters. II. 442.

³⁾ Krit. Unters. II. 409.

tengernagytól 1499-ben felfedezett pariai martat Amerigo Vespucci és Juan de la Cosa-val újra meglátogatta és hogy azon útján Columbus ama térképe szerint igazodtak el, melyet Columbus úti jelentésével együtt annak idején ő felségeiknek átadott. Ha Vespucci ő felsége a király megbízásában csakugyan Columbus előtt fedezte volna fel Dél-Amerika valamely északparti vidékét, akkor a királyi ügyésznek módja lett volna ezt mindjárt a pör kezdetével (1513-ban) bebizonyítani, annál inkább, mert Vespucci csak a megelőző évben február 22-én halt meg.

Humboldt Sándor az „Examen critique“ cz. munkájában¹⁾ és ennek nyomán Peschel Oszkár is a „Geschichte der Zeitalters der Entdeckungen“ cz. művével (XIII. fejezet) — Vespucci írói tisztességének megmentése végett síkra kiszállnak, de rövidség kedvéért itt csak annyit jegyzek meg, hogy Peschel szerint adhuc sub iudice lis est.

Az „America“ nevet Govi olasz tudós, valamint Peschel²⁾ is Emericus-szal, Imrével azonosnak tartják. Ennek a nézetnek ellenmondott vala Humboldt Sándor.³⁾ De Humboldt Sándor tán nem vette észre, hogy ezzel önmagának is ellen mond, mert ugyanott a 323. lapon a 3-dik jegyzetben azt közlé, hogy Giorgio Antonio Vespucci — Amerigonak nagybátyja — *egyik levelében ezt szintén Emericusnak szólítja*. E szerint Amerika nevének értelme csakugyan *Imreföld* lenne.

Hogy az „Amerika“ név olyan gyorsan tért hódított, azt különösen Amerigo Vespucci írói, ha úgy szabad mondanom ujdondászi hajlamának és tehetségének tulajdonítható. Ő számos útleírást bocsátott közre, melyek számadatoktól menten könnyen olvasható táj- és népleírásokat tartalmaztak. Utóbbiak az indianusok szokásaikra, sőt még állatias cselekményeikre is kiterjedvén, nagyon kapósak lettek. Az ő íratainak német fordításai, köztük Ruchamer (1508) krónikájának egy része, hozzá járultak a név terjesztéséhez és először kivált Németországban való meghonosodásához. Spanyolországban a felfedezett részeket a XVI. százban Indiának, Nyugotindianak vagy „Új világ“-nak nevezték. Németországban azonban térképek és földgöm-

¹⁾ Krit. Unters. III. 129—165.

²⁾ Az i. munka 411. lapja. Jegyzet 1.

³⁾ Krit. Unters. II. 327.

bők is járultak az „Amerika“ név terjesztéséhez. Bécsben találtak egy 1509 keltéről szóló térképet „America“ névvel; Bienewitz (Appianus) térképén, mely 1520-ban Bécsben jelent meg, szintén már az „America“ név fordul elő, nemkülönben Schoner János 1520-ban Norinbergában megjelent földgömbén szintén már „America vel Brasilia sive Papagalli terra“ címekkel jelzi az új földet. Általánossá lett azonban a név Ortelius atlaszának több kiadása által, melyek a XVI. század végén jelentek meg.¹⁾

Így a valóság tényeinek téves felfogása, elsietett értelmezése hozta magával, hogy az emberiség, melynek világát Columbus Kristóf megkettőzteté, ezt az őt megillető, legszebb jutalmától megfosztotta s az ő neve helyett egy teljesen illetéktelen férfiú nevét örökítette meg az új világ címével.

Humboldt Sándor védelmében, melyet Vespucci hírnevének szánt, az érvek észszerűségéhez és a meggyőzés szándékához a szív jótékonyan ható melege csatlakozik. Főérveül idézi Humboldt azon közbecsülést, melyben Vespucci maga Columbus Kristóftól, a Qu. navigationes megjelenése után pedig annak még élő fia Don Fernandótól és barátjaitól és összes kortársaitól részesült.²⁾

¹⁾ Földiök *Honter János* e cz. művéhez: „Rudimentorum cosmogrdphicorum *Joannis Honteri* libri tres (Tig. 1552).“ hozzá kötve találjuk a „Circuli sphaerae cum quinque zonis“ cz. atlaszt is. Ennek világtérképén a IV-ik világrész szintén már „America“ neve alatt fordul elő, alkalmazva Dél-Amerika rajzára, melynek körvonalai meglehetősen helyesek már. É.-Amerika két sziget alakjában van ábrázolva, melyek közül az északiabb „Parias“ nevet visel.

Egészen mellesleg utalok Jules Marcou azon véleményére, miszerint America neve annyit jelent mint aranyország s a középpamerikai Nicaragua-tótól K-re eső hegylánc eredeti neve lett volna, hogy Vespucci Hondurast fölfedezvén, ama nevet meghallotta s azon idők óta magát Americusnak nevezte, stb. Bulletin de la Soc de geogr. de Paris. 1875, és ugyanott 1888, és Dr. A. Petermann's Mittheilungen. (1889) 35. kötet, 121. — Mások Amarca, Tamarca. Caxamarca indiánus vidéki nevekből származtatják America nevét.

A sinai kosmographusok nagyon egyszerűen „a világ hátsó felének“ hívják Amerikát (Krit. Unt. II. 329.)

²⁾ Ezen évrre hivatkozhatom én is Columbus Kristóf emlékének érdekében azon rejtett, de kiérezhető célzatokkal szemben, melyek Columbus ügyével foglalkozó legújabbkori némely irodalmi termékekben nemcsak Columbus jelleme, hanem családbeli tisztessége ellen is irányozvák. (Lásd: Deutsche Rundschau für Geographie u. Geschichte XV. évfoyam: „Die Familie des Columbus.“ Professor Dr. Sophus Rugetól.) Mert nem célzatosság-e, ha Ruge (a 76. lapon)

Humboldt Sándor, meleg védelme daczára azonban csak sajnálkozhatunk a tény fölött, hogy az új világot nem a tudománytól habilitált, hanem Hylacomylus soít disant fölfedezője szerint — még pedig tévedés folytán¹⁾ — nevezik meg, holott tudjuk, hogy Columbus nemcsak Amerika szigeteinek, hanem szárazulati martjának első érintésével is Vespuccit megelőzte Megjegyzendő még, hogy Vespucci a felfedező nevére már azért sem tarthatna igényt, mivel első útazása és második útazása alkalmával nem ő vala a hajók vezénylője, sőt Las Casas tanúsága szerint — az itt tekintetbe jöhető első útja alkalmával még csak mint tengerész sem, hanem a firenzei Berardi tőzsérház ügynökének minőségében szerepelt Hojeda hajóin, mert ezek felszereléséhez az általa képviselt cég pénzsegélylyel, illetőleg kölcsönnel járult. Columbus dicsőségére nézve — ha a szárazulati mart érintésére fektetnők a fősúlyt — Cabot Sebestyén, a velencei születésű Cabot János fia, de meghonosodás által angollá lett — tengerész személyében — sokkal veszélyesebbé válható egyéniség áll előttünk, mert Cabot Sebestyén 1497 jun. 24-én földözte fel a Prima vista-t (Terrum primum visa-t), míg Columbus csak 1498 aug. 1-én — harmadik útja alkalmával — érinté és látta a tőle Tierra firmenek elnevezett szárazulati részt, t. i. Cumana tartomány keleti vidékét Paria öböl martján, a Punta Redondát (Isola Santa, Cabo de Lapa vidékét.) anélkül azonban, hogy ott kiszállt volna.

TURNER ADOLF.

Columbus Kristóf lissaboni meneküléséről beszélvén és egy lélegzet alatt az *ok ismeretlenségét* elismervén — azt mondja róla: „O éjjel aztán persze kerekét oldott... és feleségét a legfiatalabb gyermekekkel együtt cserben hagyta.“ („... und liess seine Frau mit den jüngsten Kindern *im Stich*.“) Vagy midőn Sophus Ruge Columbus Kristóf atyjának elszegényedéséről szól, nem kiméletlen-e az előadás ily hangja: „Ezen nyomorúság elől Kristóf a legidősbik fiú, mielőbb kitérni iparkodék.“ („Diesen Elend *wird* der älteste Sohn, Christof bald *ausgewichen sein*“) stef. Ily, nem épen rokonszenves hang, az egész értekezést lengi át.

¹⁾ „De e név a helyesebb belátással szemben sehogy sem állhatott volna meg oly csökkönösen, ha be nem hizelgi magát hallérzékünkbe és ha a többi világrész neveivel találó bizonyos hangarányosság nem rejtőznék benne. (Peschel O., *Gesch. des Zeitalters*... 415.)

Az erdélyi magyar játékszín kezdete.

IV.

Az első színházi bizottság és id. b. Wesselényi alatt 1803-ig.

A színházi bizottság munkálkodásával kerül az erdélyi színeszet országos felügyelet és védelem alá. Addig teljesen a Kotsi felelőségén és vállalkozásán nyugodott, a ki tartott kezdetben hetenként egy, majd 2 s aztán 3 előadást, melyeket a bizottság 4-re szaporított (vasárnap, kedd, csüt. és szomb.) A bizottság tagjai gyakran nem lakván Kolozsvárt, magok mellé megbízottakat vettek föl, így Wesselényi maga helyetteséül kinevezte K. Boér Sándort, az író és Deáki F. Sámuel, Bethlen Farkas Kanyó Lászlót, ¹⁾ kik mint meghatalmazottak, részt vettek a bizottság ülésein. Mindjárt kezdetben Wesselényi Miklós lép előtérbe; ő lesz a színészek legfőbb pártfogója s mint ilyent az egykorú följegyzések *vállalkozónak* nevezik. Ez időtől fogva az igazgatási teendők megoszlanak; művezető igazgatóul Wesselényi Kotsit hagyta továbbra is; de aztán melléje a bizottság is rendelt egy igazgatót a maga részéről, ki a társaság beléletére, vagyonára felügyelt; a színészek közül pénztárnokot tett, a ki havonként beszámolt a bizottságnak az eredményről. Ugyanekkor a bizottság új, szabatosabb rendszabályt adott ki a tagok részére is, mely e formában 1803-ig érvényben maradt.

Az első igazgató a bizottság részéről Kövesdi Boér Sándor volt, ki azonban Kotsival már 1795 június havában összeveszven, eltávozott. Helyébe Deáki Fülöp Sámuel jöve; de ő meg

¹⁾ Ez időben gyámügyi fogalmazó, „a társaság dolgaiban serénykedő ember”, mondja Nagy Lázár. Bethlen Farkas halála után (1804 máj. 1.) is tagja maradt a bizottságnak s a színház építésében és gyűjtésben Teleki Ferenczcel együtt segédkezett. Utóbb Wesselényi megbízottja is.

nem sokat gondolt velök. Őt 1795 októberétől Kanyó László követte, ki pár évig derekasan összetartotta őket az adatok szerint. Azonban nem tudni, mi okból, „kezeiből kivétetődött a theatrum“, a mint Gr. Teleki Lajos írja s 1797 közepétől Fritsi Fekete Ferencz lón az igazgató, ki azonban „nem érkezik, hogy feléje csak menjen is. Deáki ha itt vagyon is, de még sincs itt, inactivus, egy Kotsi nem csinál egyebet zavarnál, és így a theatrum nem állhat fenn, ha csak a publicumot újra nem szüljük. Én már mindent megpróbálok s tudósítani foglak róla.“¹⁾

A színház beléletéről közelebbi adat Deáki F. Sámuel számadása 1795 ápr.—szept. haváról, mely szerint ápr. 16— szept. 27-kéig, 6 hó alatt tartottak 58 előadást, tehát havonként 5—13-at, bevettek 745 frt 37 krt., s a dologi kiadások tettek 537 frt 11 krt. E szerint mutatkozott 172 frt 26 kr haszon a játékokból.²⁾ Az összes jövedelmek így álltak:

Játékbeli jövedelmek	172 frt 26 kr.
6 Bálból (aug. és szept.)	176 „ 51 „
Ajándékokból	1243 „ 20 „
Logék árából	228 „ — „
Kölcsönzésből	360 „ — „

Összesen 2180 frt 37 kr.

Egy másik táblázatból, ugyancsak a Deáki Fülöp Sámuel számadásából, megtudjuk úgy a tagok neveit, mint egyenként kapott fizetéseiket.

¹⁾ Teleki levele Wesselényihez 1797 nov. 13-ról. Tört. Lapok. 1874. 750 l.

²⁾

1795	Az előadott darabok száma	Bevétel		Kiadás	
		frt	kr	frt	kr
Április hóban	7	86	43	72	41
Május hóban	13	163	32	125	12
Júniusban	12	159	5	169	16
Júliusban	10	115	44	72	12
Augusztusban	11	192	23	101	13
Szeptemberben	5	28	10	32	37
6 hó alatt összesen	58	745	37	573	11

A tagok nevei	Egy hónapra		Hat hónapra		Ebből kivett		Van hátrálék		Többet vett ki
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	
Kotsi János	30	—	180	—	122	30	57	30	—
Kotsi Jánosné . . .	30	—	180	—	140	—	40	—	—
Kontz József	20	—	120	—	125	53	—	—	5 53
Kontz Józsefné . . .	25	—	150	—	104	10	45	50	—
Keszeg Terézia . . .	25	—	150	—	197	40	—	—	47 40
Anna Mária	25	—	150	—	123	10	26	50	—
Sáska János	20	—	120	—	131	45	—	—	11 45
Jantsó Pál	21	—	126	—	117	25	8	45(?)	—
Verestói Mihály . . .	18	—	108	—	102	30	5	20	—
Kotsi József	18	—	108	—	84	—	24	—	—
Június 10-én kezdte.									
Hunyadi Sámuel . . .	15	—	52	30	36	15	16	15	—
Losonczy a sűgő . . .	12	—	72	—	51	—	21	—	—
Schmidt a hajfodorító	15	—	90	—	73	—	17	—	—
Ápr. 20-ától.									
Koronkai a szabó . . .	13	72	72	—	48	30	23	30	—
Pataki Ist. czédula-hordó	4	30	27	—	23	—	4	—	—
Theatr. legénye Szóts	5	—	30	—	17	20	12	40	—
Cseh Ferencz cassirus	összesen		—	—	25	—	4	—	—
17 személy összesen	297	—	1735	30	1523	08	306	50	65 18 ¹⁾

A személyzet fizetése tehát 1523 frt 08 krt tett s 65 frt 18 krt vett ki közülök egy pár, fizetésén felül; de benn maradt 306 frt 50 kr. E mellett a kiadások közt szerepelnek e tételek: Karácson kereskedőnek Kotsi adósságában 600 frt, „Hochmeister (könyvkeres-

¹⁾ Ehhez Deáki F. S. a következő megjegyzést teszi: „Itt az actorok és atrixok fizetésének meghatározására nézve említést érdemel az, Hogy Kotsi János in Junio az directorral Boer Sándorral össze kapván, azon Hónapi fizetése a törvények szerint bent tartatott, melyet Boer elmenetele után kivett. — Kontz J.-né pedig gyermekágya miatt hat hétig nem játszott s így a törvények tartása szerint annyi időre (Junius és Juliusban) csak fél fizetést kapott. Szeptemberben pedig a társaság Tordára ment G. Teleki Domokos installatiójára, a melyből a mit kapott, elosztotta a maga tagjai közt. Mindezekre méltóztassék javasolást tenni a Mlgoš Commissio.“ Bayer: A nemz. játékszín tört. I. 502 l.

kedő és nyomdatulajdonos) Executiója eltiltására Kotsiért“ 2 frt 30 kr, sat. Mindezekkel együtt a 2180 frt 37 kr bevétellel szemben a kiadás 2254 frt 38 kr s így Deáki Fülöp Sámuel a magáéból 74 frt 01 krt pótolta rá, „melyet alássan visszakért a commissiotól“; s a személyzet fizetése mégsem telt ki. ¹⁾

A fentebbi bevételekből láthatóan az 1243 frt 20 kr ajándékban annak a gyűjtésnek évi elkölthető s addig beszedett összege szerepel, melyet Fritsi Fekete Ferencz ívére az 1794/95-dik országgyűlés ideje alatt írtak alá a főurak, melyhez Gr. Bethlen Pál kölcsön adott 300 frtot, Wesselényi pedig már most megadta az ígért 1000 frtot. Ebből látható, hogy az ott megígért adományok sem folytak be; mert akkor 1429 frtra kellett volna ez összegnek menni, nem 1243 frt 20 krra.

Mindezekből világos az, hogy a Deáki F. S. pénzügyi kezelése nem mutatkozott sikeresnek. A commissionak e 6 hónapról 360 frt kölcsönről, 306 frt 50 kr ki nem szolgáltatott személyi járandóság-ról s a maga 74 frt 01 kr. követeléséről, összesen 740 frt 51 kr hiányról számolt be, melyben a színház bérét, mely egy évre 500 frtot tett, még nem is találjuk. Ebből is látszik már, hogy a Fritsi Fekete Ferencz számítása, melyet az országgyűlésen bemutatott, mennyire idealis volt. Megjegyzendő az is, hogy a havi bevételek távol álltak az általa tervbe vett 300 frttól, minek egyik főoka, hogy havonként nagyon kevés előadást tartottak; továbbá a helyárak nagyon alacsonyok voltak, zártszék 30, 1-ső hely 20, 2-dik 10 kr, nagy páholy 1 frt 30, kis páholy 1 frt.²⁾ Ily árakkal nem lehet nagy bevételt csinálni s még hozzá a színház-terem kicsiny volt; telt ház mellett sem jövedelmezett sokat.

A fenti táblázat egyszersmind becses azért is, mert megtudjuk belőle a színészek névsorát. E szerint a régiekhez csatlakoztak *Kotsi József*, a *János öcsese* és *Hunyadi Sámuel*, ki 1795 jun. 12-én lépett be, s egy új nő, *Járdos Anna Mária*, a későbbi *Láng Ádám Jánosné*,

¹⁾ Nemz. játékszín tört. I. 503. A számadásban a páholybérlek is ki vannak mutatva, köztük van Mártonfi József erd. püspök is, a többi nevét Bayer nem említi.

²⁾ A pesti színjátszó-társaságnál a páholy 4 frt, 1-ső hely 40, második 20, harmadik 10 kr volt s a színház akkora volt, hogy 300 frton is felül ment jó estén a bevétel a kibérelt Raisch-féle faszínházban. Bayernél I. 122 l.

Bajkó Terézia pedig Kontz Józsefhez ment férjhez. Az 1792-diki tagok közül kimaradt a kezdeményező, *Fejér János*, úgy látszik még 1793 végén és *Fejér István*, a ki az 1794-ben Kotsival történt per-patvar óta lépett ki, hihetőleg *Őri Filep* Istvánnal együtt, a ki 1794-ben még tag volt.

Ugyanez az *Őri* volt az, a ki 1794-ben Maros-Vásárhelyt indított mozgalmat a játékszín felállítása érdekében s e végett a „*Magyar nyelvmívelő társaság*“-hoz Kolozsvárt 1794 máj. 27-én egy tervezetet nyújtott be, mely szerint célja volna a nemzeti nyelvnek palléro-zása s a főméltóságok és a nemes közönség mulattatása.

Terve szerint, mely mindenben a legszerényebb körben mozog, mindenek előtt egy $6\frac{1}{2}$ öl hosszú, $3\frac{1}{2}$ öl széles és 2 öl 2 láb magas helyiség (épület) kellene, melynek bére ne volna több évi 80 frtnál. Ebben a jó móddal épült játszószín tenne 10 □ ölet. A díszletekre kellene (előképít, oldalszínfalak, festő, asztalos, ácsmunka) 185 frt; a durvább festői munkákat maga is megcsinálná. Mivel pedig a ren-des fizetésű színészek nagy terhet rónának a városra, helyesnek tar-taná, hogy az ott mulató nemes ifjak játszodjanak felváltva, kiknek kedvök van s foglalkozásuk engedi; a nehézségek legyőzhetők vol-nának e nemes ifjak jó ízlésével és igyekezetével. Hasonló módszer volna czélszerű a nőkre nézve is, ha akadnának olyanok, kik jutal-mazás igénye nélkül föllépnének a jó nevelés és tisztesség megbán-tódása nélkül; azonban ez nem valószínű. Szerződtetni kellene tehát két arravaló színésznőt 200—200 frtéért. Kellene továbbá egy gond-viselő 150, egy írnok 150 frt fizetéssel, gyertyavilágításra 50 frt. Így az évi költség volna 1085 frt 34 kr.

A költségek előteremtésére a következő mód volna jó: a főméltóságok közül bérelnének 30-an első helyet egész évre (ő 50 elő-adást számít) 15 frtjával s ez tenne 450 frtot; második helyet 40l vállalkozó 7 frt 30 krjával, ez tenne 300 frtot; harmadik, negyedik és utolsó helyen 4, 3 és 2 frtjával, ez tenne 360, összesen 1110 frtot.

A játék megindítása előtt, hogy pénz legyen, a „*Magyar nyelv-mívelő társaság*“ szedje föl e bérletek negyedrészt egy kiküldött tagja által; e tag egyszersmind teljes hatalommal vezesse az ügye-ket a nyelvmívelő társaság felügyelete alatt; a színdarabok szöve-gét előbb a társaság vizsgálja meg. *Őri* e meglehetősen regényes terve, mely világosan a rendek 1790-diki azon felfogásán alapúl,

hogy a színészetet a nyelvmívelő társaság alapítsa meg, a marosvásárhelyi tanács elé került; de az mint kivihetetlen, nem fogadta el.

Maradt tehát a kolozsvári színjátszó-társaság mint egyedüli Erdélyben s rövid időn az egész hazában is, melyet majdnem kizárólag id. B. Wesselényi Miklós saját pénzén tartott fenn. „Nagyobára protectora, fenntartója volt a társaságnak“, mondja Nagy Lázár. ¹⁾ Áldoztak ugyan a bizottság többi tagjai is, Gr. Teleki Ferencz, Fekete Ferencz; valamint az elnök, gr. Teleki Lajos és neje ismételtelen ajándékoztak pénzt és ruhákat a társaságnak; de Wesselényi áldozatkészsége nélkül sem a színház építése el nem kezdetik; sem a társaság oly sokáig fönn nem marad. Valahányszor ruha, díszlet és requisitumok kellettek, ő csináltatta meg; a tagokat fizette, a hiányt fedezte s azért általában a társaságot ez időben Wesselényi társaságának nevezték. ²⁾ Ezért Wesselényinek, a bizottság által kijelölt igazgatón kívül, mindig meghatalmazottja volt a társaságnál, előbb Kenderesi Mihály, főkormányászéki titkár, azután Horváth Miklós fogalmazó; midőn Kolozsvárról kirándultak Magyarországra, Szacsvai Sándort, a Magyar Kurir egykori szerkesztőjét, utóbb Sebest Ferencz főjegyzőt, vagy Halmágyi Lászlót küldte velök.

Elmondhatni, hogy ez az idő 1809-ig, Wesselényi haláláig, az erdélyi színészet ez idejének aranykora volt. A színház a Pataki Sámuel-féle szögletház (ma Teleki-ház) egész emeletét foglalta el s részben a színészek is ott laktak. A bér 800, utóbb a papírpénz szaporodásával 1000 frt lett. A bizottság állandóan kibérelte Kotsi példájára az álarczos bálok tartásának jogát s a fárságon őket az előadásokkal fölváltva tartván, a bért rendszeresen ezek jövedelméből fedezték. Maga a színház jó helyt feködt, csinosan föl volt szerelve két sor páholylyal s egyéb helyekkel; a pénz bőségénél fogva is a jövedelem elég szaporán jött be. A főurak lelkesedtek az ügyért; Wesselényi maga buzdított mindenkit a színházba járásra s nem is barátkozott az olyanokkal, kik e nemzeti ügyet nem pártolták. Jövedelmek emelkedésével az orsz. bizottság már most gondolt telekvásárlásra

¹⁾ Az erd. nemzeti játékrendnek eredete, fennállásának viszontagságainak a máii időkig leírása Kolozsváron 1821-ben Jun. 1-sőjén. 14 l. (Kézirat a színház levéltárában Kolozsvárt.)

²⁾ U. ott 16—17 l.

s 1000 frtért Szacsvai Sándornak az akkori fordai kapú előtt megvette egy nagy telkét, hová azonban, a távolság miatt, utóbb nem építkeztek.

Előmozdította a társaság sikerét az is, hogy ez idő alatt német társulat nem járt Kolozsvárt, csak 1793 után pár nyáron 2—3 hónapig; verseny vagy meghasonlás a közönség pártolásában nem volt. A színház látogatásában első volt a kormányzó s a kormányzóné;¹⁾ mindig páholyt tartottak s az előadásokon rendszeren jelen voltak, míg a kormányzót ebben utóbb betegeskedése meg nem gátolta. E körülmény sokat használt a színház népszerűségének; mert őket követte az egész főrangú világ úgy a színház látogatásában, mint az ajándékozásban. Gr. Palm Józéfa folyton adott a társaságnak ruhát és pénzt; más főurak hangjegyeket, könyveket, gyakran egész végvásznakat, szöveteket küldtek s b. Kemény Farkasné maga, míg Kotsi férjét ki nem gúnyolta,²⁾ 4—500 frt értékű ruhákat ajándékozott. Vetélkedtek egymással az ajándékozásban, mond Nagy Lázár, kik közül kiemelendők: gr. Gyulai Ferencz tábornokné (gr. Haller Károlina), ki állandó páholyt tartott, gr. Kemény Sámuelné (Iktári gr. Bethlen Kata), gr. Mikes Jánosné (gr. Mikes Rózália), Scharlach Mihály tábornokné (br. Bánffy Zsuzsána), gr. Teleki Imréné (Krausz Mária), Gál Jánosné (Dósa Mária), gr. Bethlen Gergely, br. Jósika János,³⁾ (br. Jósika Antal fia), gr. Bethlen Imre,⁴⁾ gr. Teleki József, a ki Wesselényi halála után fő maecenas lett, kinek „ajándékozási, tanácslái és buzgósága leírhatatlanok;“ Kenderessi Mihály, utóbb kormányzó tanácsos, Cserei Miklós, korm. sz. tanácsos, Pávai Antal itélőmester és Sala Sámuel, táblai ülnök sat.

Főképen az a körülmény, hogy különböző városokban járva, magokat megismertessék, a színészet eszméjét terjesszék; de hogy egyszermind több jövedelmet nyerjenek, arra ösztönözte Wesselényit, hogy a társaságot 1798-tól fogva tavaszra és nyárára Kolozsvárról elküldje Magyarország közelebb fekvő városaiba, N.-Váradra és Deb-

¹⁾ Gr. Palm Józéfa bécsi német nő volt, a magyar nyelvet jól megtanulta, fordított is. (L. Nagy Lázár, id. h. 21 l.) Ebben az időben tüntetőleg magyar volt s leányaival és unokáival jelen volt rendszeren az előadásokon.

²⁾ Id. h. 23. l. Részletesen Szacsvai Imréné. Magy. Polg. 1883. 289 sz.

³⁾ Fordított is néhány darabot.

⁴⁾ Fordított is néhány darabot.

reczenbe. Mikor mentek ki és mennyit ültek Váradon ez alkalommal, biztosan nem tudjuk; július hónapját bizonyosan ott töltötték. Úgy látszik, hogy Wesselényi már megelőzőleg írt a debreczeni társaságnak, mely szerint, ha a színészeknek nyári színházat építtet, akkor ő ezt kifogadja bérbe s így épülhetett a Fehér-ló vendéglő udvarán az a nyári színház, melyben a társaság több éven át játszott. Ebben az évben a debreczeni kirándulás azonban még csak a rótaból történt s mindössze aug. 11—19-ig, épen a vásár ideje alatt tartottak 8 napon ugyanannyi előadást, melyek közül aug. 14-én *Hamletet* ¹⁾ (4-dik előad.) és 19-én *Az indusok Angliában* ²⁾ (8-dik, utolsó előad.) cz. vígjátékot játszották. A kirándulás anyagilag és erkölcsileg jól sikerült, ennél fogva Wesselényi aug. 18-án kibérelte az említett nyári színházat Debreczen városától a köv. feltételek szerint: 1.) Kezdődik a bérlet 1798. nov. 1-től s tart 1800 okt. 31-ig, de mivel a társaság aug. 11-én már elkezdte a játszást és a Dienes-napi vásárkor újra játszani fog, erre a darab évre Wesselényi fizet 50 frtot két részletben. 2.) Az évi bér lesz 100 frt, mely két részben előre fizetendő. ³⁾

Megjelentek-e a Dénes-napi vásárkor ⁴⁾ színészeink újból Debreczenben, adatok híján el nem dönthető; ilyen színlap most még ismeretlen. Valamint azt sem tudjuk, hogy jártak-e ez alkalommal más városban is, talán pár előadásra Miskolczon. Az 1798-diki téli kolozsvári előadásokról sem tudunk semmit. Tavaszszal, 1799 márcziusát és ápr. elejét N.-Váradon töltötték, a hol márcz. 19-én *A nagytelekű hercege* cz. érz. j.-ot adták. (Eredeti darab József nádor tiszteletére.) Innen ápr. 16-dikára újból Debreczenbe mennek s tartanak 105 előadást nov. 17-ig. Ebből látható, hogy a szentgyörgy-

¹⁾ Színlapja az erd. múz. könyvtárban eddigelé a legrégebb ismert színlap az erd. társaság debreczeni előadásairól. A kirándult tagok névsora: *Kotsi* János, *Kontz* József, *Láng* Ádám János, *Sehy* Kemény Ferencz, *Sáska* János, *Jantsó* Pál, *Medve* György, *Saághy* Ferencz, *Kotsiné* (Fejér Rózália), *Lángné* (Járdos Anna Mária), *Kontzné* (Bajkó Terézia).

²⁾ A 2-dik színlap az id. Szinnyei József másolatából közölve Debreczen sz. k. város leírása. 526 l. Ennek végén meg is van mondva, hogy utolsó előadás, viszont érintve van a siker is és az, hogy az előkészületek meglévén téve, vissza fognak térni.

³⁾ U. ott. 525 l.

⁴⁾ Okt. 9- 18-ig, 10 napig tart legalább is Debreczenben a vásár.

napi nagy vásárra már kimentek,¹⁾ kezdték előadásukat *A postaczug* cz. 2 f. vígjátékkal Kotzbeuetól s végeztek Kotsi Patkó J. *A virtus gyakran szenved* cz. eredeti darabjával. A színdarabokat különböző jelzőkkel látták el, minők: herószí, nemzeti dráma, mulatságos, érzékeny vígjáték, paraszt- és érzékeny játék sat. Néha a publicum figyelmét különösen is felhívták egyik-másik darabra vagy megjelölték az ünnepet, melyre adták, s az új darabot a színlapon röviden ismertették. Előadásokat a vásár 9 napján minden nap, különben hetenként három-négyszer, vasárnap, hétfőn, szerdán v. csütörtökön és szombaton tartottak, néha azonban egész héten csak 2 előadás volt.

¹⁾ Műsoruk volt: *Vígjátékok*. A posta tzug. 2 f. A talált gyermek. 5 f. A félénk. 3 f. (2-szer). A jártasköltes vőlegény. 2 f. (2-szer). A rendtartó házi gazda. 2 f. A kéntelenségből való orvos. 3 f. A pénzgyűlölő. 3 f. Megfizet a nagy harang. 2 f. Incognitó. 4 f. (2-szer). A siketnéma. 3 f. A két ur szolgálja. 3 f. Házi orvosság. 3 f. A kevély szépség. 3 f. Megfordult a koczka. 5 f. A nevelés formálja az embert. 5 f. Zsák meglegelte foltját. 3 f. (2-szer). Minden lévben kanál. 5 f. Nem módi szerint való erkölcsi házasság. 5 f. A politikus csizmadia. 5 f. A fársángoló ifjú. 3 f. (2-szer). A szerető és szerető társ egy személyben. 3 f. A kelepce. 3 f. (2-szer). A félénk kadét. 3 f. Prokator és paraszt. 2 f. Jaques Splin. 1 f. A tettetett beteg kisasszony. 3 f. Farmatringosi. 3 f. A szolgák csalárdságai. 3 f. A zsgori. 5 f. A postakocsisok. 5 f. A hármások. 4 f. Gyapai Márton. 3 f. Az indusok Angliában. 3 f. A váltócézédula. 4 f. A napák. 5 f. A haramiák. 3 f. A bécsi ruha. 3 f. Mátyás király. 3 f. A ravasz asszony. 1 f. Így szereti a magyar jó fejedelmét. 1 f. Kiki maga háza előtt seperjen. 1 f. A falusi urfi. 1 f. A kisasszony elszökött. 3 f. *Drámák*. Zrinyi Miklós. 3 f. Gróf Benyovszki. 5 f. (2-szer). Medon. 3 f. Sztella. 5 f. Minister. 5 f. A jószívű házások. 1 f. A papagáj. 3 f. (2-szer). Hanno. 3 f. (2-szer). Gályarab. 5 f. Matskási Juliána. 5 f. (2-szer). Az Ozmondok. 5 f. Etelka szenvedései. 5 f. *Énekes játékok*. Havasi juhászleány. 2 f. (4-szer). Inkle és Járíró. 3 f. (3-szer). A vig nyomorúság. 3 f. Pikó herczeg és Jutka Per'si. 2 f. A formentéri remete. 2 f. Czianne és Lizias. 3 f. Quodlibet. (2-szer). *Vitézi játékok*. Gr. Valtron. 5 f. (2-szer). *Érzékeny játékok*. A gyereki szeretetnek ereje. 4 f. A nagylelkű herczeg. 4 f. (2-szer). Csak lehet még hív feleség. 3 f. A testvérek között való ellenkezés. 5 f. (2-szer). A szerelem gyermeke. 5 f. Embergyűlölés és megbánás. 5 f. Mátyás király. 3 f. (2-szer). A színtett barátság. 3 f. Vajler és Aloysa. 5 f. Julia és Billenau. 5 f. A gyereki szeretet nagy lelket formál. 3 f. Artaxerxes. 3 f. (2-szer). Fanni és Mandeville. 5 f. A virtus gyakran szenved. 4 f. *Szomorú játékok*. Lanassza. 4 f. (2-szer). Elfride. 3 f. Romeo és Julia. 5 f. (2-szer). Barnvel. 5 f. Hamlet. 5 f. Szaliszburi Adelheid. 3 f. Ignetz de Castro. 5 f. Eulalia és Mainau. 4 f. A tékozló fiu. 5 f. Kodrus. 5 f.

A már ekkor megszaporodott színtársulat a következő tagokból állott: *Kotsi* János, *Kotsiné* (Fejér R.), *Sáska* János, *Sáskáné* (Koronka Borbára) *Kontz* József, *Kontzné* (Bajkó Terézia), *Saughy* Ferencz,¹⁾ *Ernyi* Mihály,²⁾ *Ernyiné* (Termetzki Franciska),³⁾ *Láng* Ádám János⁴⁾ *Matoltsi*, *Jantsó* Pál, *Medve* György (1799 máj. 2-től) *Meszlényi Molnár* János (1799 ápr.-től), *Furkas* János (1799 nov.-től) és egy *Idegen* (nő). Összesen 16 játszó tag, köztök 5 nő.

A viszonyok közelebbi ismertetésére megjegyezzük, hogy az a vád, mely szerint magokat élelmességből Váradon „váradí“, Debreczenben „debreczeni“ és Kolozsvárt „kolozsvári nemzeti játszó társaságnak“ nevezték volna, nem felel meg a valóságnak. Nevök „Nemzeti játszó társaság“ volt hivatalosan; a színlapokon mindig ez áll.⁵⁾ Vásár idejében a helyek árai voltak: 1-ső hely 30, 2-dik 20 s 3-dik hely 10 kr. Rendes időben 20, 10 és 7 kr. Ugyanekkor jelent meg a *Magyar Kurirban* 1800 jan. 15-dikéről⁷⁾ az első ismertetés a társaságról: „A magyar Játszó Társaság ugyan itt játszott a múlt nyáron vagy 106-szor a Közönségnek nagy meg elégedésével. A játszó személyek mintegy 13-an voltak, kik között magát *Kotsy* Úr a Director, mind hozzá foghatatlan játszása, mind jeles muzsikálása, mind a decoratzióknak illendő ékes ki festése által mindeneknél inkább meg különböztette, tettsettek a Közönségnek még különösen *Sáska*, *Láng*, *Kontz*, *Jantsó*, *Molnár*, *Sági*, *Ernyi* Urak s *Kotsiné*, *Lángné*, *Ernyiné* és *Kontzné* Asszonyok, kivált mikor tulajdon rolláikat játtztatták. — A muzsikának nem léte (tsuda, hogy olly számos ifjuság közt elegendő dilettansok nem találtak), és a decoratzióknak szüke sok szépet meg akadályoztatott.“

Valóban a színlapokról látható, hogy csak 6 énekes játékot adtak az egész idő alatt s egy pár quodlibetet szintén énekes játékokból. „*A havasi juhászlány*“⁸⁾-t Kotsitól csak jun. 22-én bírták jól előadni, mikor, a mint a színlap jelenti, „Váradról a muzsikusok“

¹⁾ Magyarországról jött 1799-ben.

^{2 3)} U. onnan, az első színjátszó társaságnál már tagok. (Bayernél I. 148 l. és Endrődy. III. XVI. l.)

⁴⁾ U. onnan. Kolozsvárra jött 1795. Neje ekkor betegsége miatt nem játszott.

⁵⁾ V. ö. e vádat Váli-nál. 209 l. s több helyt másoknál is.

⁷⁾ 14 szám. 216 l.

megjöttek; elébb, úgy látszik, műkedvelő zenészekkel *Inkle és Járikót* s *A havasi juhászeleány*-t adták egyszer-egyszer.

Debreczenből színészeink Kolozsvárra tértek vissza, hol a nehéz utazás miatt csak dec. 26-án kezdhették meg előadásaikat a Kotzebue „*Keleptze*“ cz. darabjával, midőn a színlapra ezt írták: „Minek-utánna Magyar-Országnak némely nevezetes Városaiban is, ezen Institutum hasznos voltát meg-mutatni szerentsénk lett volna; vissza térénk kedves Hazánknak e Fő-Városában, mellyben ezen *Institutum* első lélegzetét vette, és néhány esztendeig érdeme felett való pártfogást tapasztalt. Mind ezek fris emlékezetben lévőnek előttünk, bátorkodunk most is magunkat érdemes nézőinknek tapasztalt szívességekkal ketsegtetni; mellyekre is magunkat érdemessé tenni szoros kötelességünknek fogjuk tartani.“¹⁾

Ebben az időben Wesselényi a pénzkezelést néhány éven át Ernyi Mihályra bízta. Ő ez év decz. 27-én kezdett vezetni „a magyar nemzeti színjátszó társaság mindennapi jövedelme és költsége“ cz. a. egy naplót, melybe minden játék bevételeit és dologi kiadásait bevezette. Ebből megtudjuk, hogy színészeink ez alkalommal 1800 ápr. 6-dikáig játszottak Kolozsvárt s tartottak 39, tehát átlag hetenként 3 előadást. Ez idő alatt bevettek 1251 frt 40 krt, kiadásuk volt a darabokra 220 frt 68 kr; legnagyobb volt a bevétel *A havasi juhászeleány* cz. darabból, 111 frt 31 kr; legkisebb a *Keleptze* 2-dik előadásából, 9 frt 10 kr.²⁾ Az eléadott darabok közül kétszer adták *A havasi juhászeleányt*, a *Keleptze*-t, egy *Quodlibet*-et s az *Incognito*-t.³⁾

¹⁾ Az eredeti színlapról, 1799 decz. 26. Erd. muz. kvt

²⁾ Ezek az összegek mindig az előre lefizetett páholy bérleteken kívül, csak a napi bevételekre értendőek.

³⁾ Az egész számadás a következő:

	jövedelem	költség		jövedelem	költség
A keleptze	66 —	12 27	Zsák meglelte foltját	19 37	8 05
A szabó és fia	53 05	5 —	10 Jaques Splén	22 —	7 34
Az elszöktetés	30 20	11 33	Artaxerxes	43 —	7 38
Havasi juhászeleány	60 36	24 19 ¹ / ₂	Nevelés formálja az		
5 A váltó-czédula	19 48	18 22	embert	29 —	9 20
Quodlibet	36 54	15 09	Zászlótartó	26 —	8 18
Fekete ember és az			Atilla és Rontó pro-		
álorcza	20 20	12 37	kátor	49 47	10 37
Papelli	29 30	8 46	15 A félénk	60 09	13 54

Színlapjaink 1800—1803-ig teljesen hiányozván, a társaság életét e pár évről egész szabatosan meg nem írhatjuk. Annyi bizonyos, hogy Wesselényi megújítván Debreczen városával a bérletet a nyári színház iránt, színészeink évenként nyaralni Váradra és oda s talán már 1800-tól fogva, Miskolczra mentek; világos ez abból is, hogy a színházi bizottság 1803-ban „a Magyarországra szokott kimenetelről“ szól. ¹⁾ 1801/2-ről tudunk annyit, hogy a téli idény Kolozsvárt rosszul sikerült, a színház pénztára a rendes előadásokat sem bírta fedezni s hogy 1802 tavaszán Váradra és Debreczenbe mehessenek, az 1802/3 telére előre felszedte a bizottság a főuraktól a páholyok árát. Az idény rosszul sikerült Magyarországon is. A színház bérért sem Debreczenben, sem Miskolczon, hová ez évben egész bizonyosan átmentek, kifizetni nem tudták és saját fizetések sem telt ki; adóságokat csináltak s a néhány száz frtra menő fizetési hátrálékot csak 1802 őszén bírta nagy bajjal a bizottság összeszerezni. ²⁾

	jövedelem	költség		jövedelem	költség
Siketnéma	32.—	12:20	Incognito	14:50	7:20
Elszökés	22:20	7:27	30 Napák	21:30	6:47.
Második Gassner	51:30	11:30	Kénytelenségből lett		
Incognito	24:50	8.—	orvos	13.—	6:17
20 Minden lévben ka-			Havasi jubászleány	111:31	27:86
nál	21:50	11:30	Szökött katona	9 20	6:35
Quodlibet	34 40	12:17	Napszámos	13 10	4.—
Fársángoló ifjú	34 20	8:18	35 Politikus eszismadia	25.—	6:05
Hármasok	17:10	5.—	Tékozló fiu	16 55	4.—
Kelepcze	9:10	4:30	Fekete ember és		
25 A vak és siket	15.—	6:42	Két szék közt		
Hanno	20:46	6:38	pad alatt	15:20	11:49
Szerelem gyermeke	36:10	7:45	Hamlet	48.—	5:24
Házi orvosság	32:40	11:44	Lantosok	50.—	13 02

A kiadásokban a személyiek nincsenek benne. A számadás alatt ez áll: „Ezen számadás a citált documentumokkal együtt megvizsgáltván, minden difficultas nélkül, a szokott reservával; „salvo scilicet calculi errore“ helyben hagyatik, és erre nézve Ernyi Mihály uram absolváltatik. Zsibó, april. 13. 1880. *B. Wesselényi Miklós* s. k. (Kiadva Szilágyi Fer. id helyen 67 l. (Értek. „tört. tud. köréből V k.) Az ez évi előadásokról csak 3 színlap ismeretes, a *Keleptze* (1799 decz 26), *A szabó és fia* (decz. 29) s *A szerelem gyermeke* előadásáról 1800 márt. 10-dikéről. A helyárak: Egy zártszék 30, I. hely 20, III. hely 10 kr. Tagok ugyanazok, mint Debreczenben, kivéve *Lángot, Farkast, Matoltsit*.

¹⁾ 1803, márcz. 13-án tartott ülése, 2 p. (Jegyzőkönyv, 8 l. Szính. levél-tár Kolozsv.) Géresi Kálmán erről semmit sem ír. L. Debreczen vár. leírása 529 l.

²⁾ Szính. biz. jegyzők. 1803. 21--28 l. (ápr. 5-ki ülés.)

A társaság ez idő alatt is folyton új tagokkal szaporodott, mint *Veress, Zonda Elek, Székely József, Kemény János, Simonffi György, Némethi Sándor, Székelyi József, Lefevre Terézia*, ki utóbb Murányi Zsigmond felesége lett, a ki 1804-ben csatlakozott a kolozsvári társasághoz s 1806-tól fogva mindketten a magyarországi társulatnál működtek 1807—15-ig Pesten s azután a székesfehérvárnál,¹⁾ a hol Murányiné mint drámai szende híresedett el.²⁾

Az 1803-dik év forduló pontot jelez az erdélyi színészet történetében; mert a színházi bizottság ebben az évben fog nagyobb szabású, rendszeres működéséhez, melynek két főiránya volt, egyik a színtársulatban időnként beállott zavarok végleges megszüntetése, másik a kolozsvári első magyar nemzeti színház építése. E fontos kettős működés érzetéből ekkor jegyzőkönyveket kezdett vezetni, melyek a legrégebbi ránk maradt rendszeres iratok színészetünk történetéből s egyszersmind az első ülésen, jan. 28-án elhatározta, hogy hetenként kétszer, hétfőn és szombaton d. u. 2—6 óráig ülést tart Horváth Miklós lakásán.³⁾ A commissio rendszeres munkálataiban részt vettek gr. Teleki Ferencz, mint elnök, ifj. széki gr. Teleki József, Fritsi Fekete Ferencz, b. Bánffi József, mint Wesselényi meghatalmazottja, Horváth Miklós, Szatsvai Sándor, az író; a többi tagok, mint id. b. Wesselényi M. és ifj. gr. Bethlen Farkas a városról többnyire távol voltak.

A bizottság általában véve minden fontosabb határozatát a színtársulatra nézve közölte br. Wesselényi Miklóssal, mint a színtársulat „vállalkozó“-jával, s megegyezését kérte. Ez egyszersmind mutatja azt a viszonyt, melyben egyrésztől Wesselényi a színtársulathoz, más részről a bizottságoz állott. Ez utóbbi viszonyban különösen az jellemző, hogy bár Wesselényi legfőképp saját áldozataival tartotta fenn a társulatot, sohasem tekintette azt magáénak, hanem a nemzetének s nem magán vállalatként, hanem országos ügyként segítette; ezért a commissio rendbeszedő törekvései elé gátat soha sem vetett.

A commissionak a teljes rendre vonatkozó működése főleg abban állott, hogy teljesen új színházi szabályzatot dolgoztatott ki

¹⁾ Déryné Napló-jában sokat ír róla.

²⁾ Bayernél. I. 423 l

³⁾ Ez természetesen végre nem hajtható határozat maradt.

s a maga részéről ellenőrzőnek Szatsvai Sándort rendelte ki.¹⁾ Az új színházi rendszabályt a bizottság márcz. 13 és 16-án tárgyalta és fogadta el. Ez új szabályzat ellen azonban Kotsi Jánosnak több kifogása volt s a direktorságot csak bizonyos feltételek alatt volt hajlandó tovább folytatni.²⁾ Kifejti 1803 márcz. 27-én kelt beadványában, hogy 10 évig folytatta „mindenféle viszontagságokban“ az igazgatóságot, de e tehertől a rendetlenségek annyira elidegenítették, hogy az elmúlt télen már br. Wesselényinél lemondását bejelentette. Azonban a Wesselényi nevében az új színházi constitutio alapján a direktorságra b. Bánffi József fölhíván, bárha nem hiszi, hogy ez elhárítja a bajokat, az igazgatást mégis megpróbálja a következő feltételek alatt: a) Wesselényi még 1801 novemberében ígért neki 6 frt fizetéspótlást havonként s bárha 1802 novemb. 1-én ezt megírta is a bizottságnak, e pótlékot meg nem kapta, holott a a színházi cassa tulajdonosa a báró. Ezt tehát kéri. b) Irt egy operát zenéjével együtt,³⁾ melyből a pénztár mintegy 400 rfrtot vett be, ennek írói díját is, melyet többször megígért a bizottság, fizesse ki. c) Hivatása megkívánja, hogy a színház helyiségében lakjék, hol jelenleg egy szobában nyomorog, kéri tehát hozzá a perceptor szobát is, melyért havi 4 forintot kész fizetni. d) Gyöngye egészsége miatt direktor és színész (actor) lenni egyszerre nem tud. Mentse föl tehát a bizottság a játszástól s az teljesen függjön tőle, hogy mikor akar játszani. e) Hogy a munkálkodásban gátolva ne legyen, a bizottság nevezze ki egy tagját, kivel közvetlenül érintkezve, halasztathatatlanságban 24 óra alatt írásos választ kaphasson s csak fon-

¹⁾ A kisebb intézkedések közül kiemelendők: 1. Egy színész se vihessen 1 vendégnél többet a színházba. 2. A ruhatár összeírandó, mert az álarczos bálokon az öltönyök igen elhasználtak; ezzel Szatsvai Sándor bízott meg. (Jan. 28. és 29-iki ülés). 3. A zenekar fizetett tagjai a színházat játék alatt el ne hagyják. 4. A zenészek a gyertyákat ne oltás füstölve el, mert az a parterre-i és logéi nézőknek kellemetlen. 5. A játékok előadásában és megtanulásában a legjobb rend és változatosság tartassék meg. 6. A felvonás-közökben a zenészek a játékot a függöny felvonásáig folytassák. 7. A jegykiosztásnál és pénzbeszédésnél a színészek közül egy ellenőr legyen jelen. (Ülés. 1803. márcz. 11. Jegyzők. 7 l.) A perceptor állandóan Ernyi Mihály volt. (U. ott. 11 l. márcz. 28-iki ülés.)

²⁾ Jegyzők. 13 l. (márcz 29-iki ülés.)

³⁾ A „havasi juhászleány“ én. j. 2 f.

tosabb ügyekben forduljon a bizottsághoz. *f*) Mivel ez állás miatt mezőgazdaságát elhanyagolja, a constitutióban neki a directióért megígért 6—7% hasznot kevesli, 8%-ot kér. *g*) Ha a directiót le akarná tenni, lemondását 2 heti felmondással Wesselényihez vagy megbízottjához írásban adhassa be. *g*) Igazgatói kötelessége és fizetése e pontok elfogadása napjától kezdődjenek.¹⁾

A bizottság ugyanazon ápr. 5-diki ülésén részletesen felelt Kotsi panaszaira s egyszersmind elhatározta, hogy az ő beadványát közli Kolozsvárt nem lakó tagjaival is. Elmondván e válaszban azt a nemes cél, melyet a nemzeti színészet emelésével és gondozásával a statusok a bizottság vállaira tettek, meghagyja a direktornak addig is, míg az ügy befejezhető lesz, hogy kötelességeit a régi rendszer szerint „minél nagyobb pontossággal, de azonban illő mértékletességgel és okossággal folytassa“ s azt az általános panaszt, hogy maga ritkán játszik, szüntesse meg, nehogy a publicum éppen most idegenedjék el az ügytől, midőn állandóságán a bizottság az épület emelésével legnagyobbban dolgozik.

A mi továbbá a rendetlenségeket illeti, azokat ő maga okozta legtöbbször az által, hogy az „illendőségen“ és hatalmán túllépett.²⁾

¹⁾ Jegyzők. 17 l. (ápr. 5-ki ülés).

²⁾ Ezek közül, melyekből Kotsi erélyes, de néha indulatos természete, de egyszersmind nélkülözhetetlen tudása és tapasztaltsága is kiviláglik, a commissio a következőket hozza fel: *a*) Lavotát, a karnagyot, 1802 tavaszán felpofozta s a commissio csak nehezen bírta lecsendesíteni a bajt. *b*) 1802-ben Zsuzsána napján (febr. 19.) a díszelőadáson (gr. Haller Jánosné tiszteletére) Láng Ádámot, színésztársát, extemporizáló szavaival megbántotta, holott a játék, mely zsúfolt ház előtt folyt le, éppen az ő hasznára adatott s ezzel megsértette nemcsak az úri hölgyet, kinek nevenapján a játék adatott, hanem a főuri publikumot is, mely a színházat megtöltötte, éppen farsang ideje levén. Ezen gr. Bánffy Zsuzsána kifejezvéen boszuságát, a commissio azt határozta, hogy egy általa szerkesztett néhány szelid sor elmondásával a színpadról engesztelje ki a director a publicumot. Ezt azonban ő csak néhány héttel utóbb tette meg s nem a bizottság szavait mondta el *c*) Ernyi színésztársát 1803-ban egy előadás előtt az öltözőben nemcsak összeszidta. hanem többek előtt meg is akarta verni. miért ő nevével együtt lemondott a színészetéről *d*) A commissio elhatározta, hogy Zsuzsána napján 1803-ban is díszelőadás legyen gr. Hallerné tiszteletére, ő azonban if. gr. Bánffy Zsuzsána tiszteletére tartott előadást, azzal indokolván ezt, hogy Hallerné nem volt Kolozsvárt. Ez igaz s a commissio is belenyugodott volna, de éppen ezért jelentést kell vala tennie. Ez is csak bizonyítja önhittségét és függetlenségre törekvését, mit megmutatott azzal is, hogy Wesselényihez

ezért utasítja a commissio, hogy az új törvényeket szigorúan tartsa meg; az intézmény gyarapodása csak ettől v. rható. Beadványában említett fizetés-többletét a cassa fönnebb már jelzett rossz állapota miatt nem kaphatta meg, mely az 1802-diki magyarországi kirándulás alatt még rosszabbá változott s mikor 1802 őszén haza jöttek, fizetésök is néhány száz frttal hátralékban volt, mely pénzhiányok pótlása nagyon nehezen ment. A bajokat növelte az, hogy bárha 50 frtot fizettek egy karnagynak, mégis 6 hét alatt egyszer sem adtak énekes játékot, pedig a közönség ezeket kedvelli legjobban s panaszolt is már miatta. Épen azért nem fizetett 100 egy néhány frtot az operájáért sem a bizottság, mert a karnagy megcsinálta volna, ért hozzá s kötelessége is évenként 2 énekes játékot a magyar játékszínhez alkalmaztatni s betaníttatni.¹⁾ A mi pedig fizetése pótlását illeti, e tárgyban írt a bizottság Wesselényi bárónak, de még nem válaszolt.

Ezek voltak az ellentétek Kotsi és a bizottság között. Mind-ebből kiviláglanak Kotsi indulatos természetéből folyó hibái, de ki az is, hogy a bizottság őt nem nélkülözhetette. Wesselényi kedvelte s bárha nem ismerjük sem Wesselényi, sem Bethlen Farkas választát ez elküldött levelekre, azoknak megnyugtatóknak kellett lenni; a társulat kebelében folyt ellenkezések megszűntek, sem Ernyi, sem Székely nem távozott el s Kotsi is megmaradt direktornak 1808 tavaszáig.

FERENCZI ZOLTÁN DR.

(Befej. közl. következik.)

intézett levelében a commissiotól való függését felmondta, miért kellő dorgálás kapott kétségkívül, de ettől eltekintve, a commissio ezt nem érdemelte tőle, mert ugyan kivánságai teljesítéséért a cassát ki nem ürithette, botlásait el nem hallgathatta, de ezt mindig kimélettel tette. Számos panasz jött továbbá, kivált az újabb, kezdő színészekről, hogy a director velök tulságos szigorún s gorombán bánik; ezért mindnyájan eltávoztak s már Székely József is bejelentette eltávozását. Mindezek a bizottságot néha szigorúbb eszközökhöz nyúltni kényszeríték; de ezt mindig csak az ügy érdekében tette. Ezért a jó rendet csak úgy lehet föntartani, ha ő társaival jól bánik, a publicumot nem botránkoztatja s ha indulatain uralkodva a törvényeket szorosan megtartja és a bizottságnak engedelmeskedik.

¹⁾ Itt a bizottság válasza megszakad, folytatása hiányzik. Jegyzök. ápr. 5-ikéről, 24—29 l.

Fogarasi történeti emlékek.

IV.

Fogarás története János Zsigmond uralkodása végén és Báthory István erdélyi fejedelemségének első éveiben szorosán összefügg a Békes Gáspár élettörténetével és nagyratörő vágyaival. Mintha csak az lett volna végzete ennek a várnak és zászlósuradalomnak, hogy fejedelmi versenytársakat és trónkövetelőket neveljen és ápoljon s hogy forradalmaknak szolgáljon védbástyájául. Maylád István után újra egy trónpraetendens: Békes Gáspár. De valamint Maylád emberére talált Szapolyai János királyban és Fráter Györgyben: Békes Gáspárt sem védte meg mindvégig Fogaraszvára, keményszabású ellenfelével, Báthory Istvánnal szemben.

Békes Gáspár volt egyszersmind utolsó, nem fejedelmi családbeli ura Fogarasnak. Az erdélyi fejedelmek arra a meggyőződésre jutottak, hogy azt a kis fejedelemséget, nem tanácsos idegen kézre bocsátani, mert veszedelmessé válható hatalmat képvisel — s magok tették rá kezüket s azután ha adják, a fejedelmi család tagjainak adják, a XVI. század végétől rendszeren magoknak a fejedelemszonyoknak.

Békes Gáspár a fogarasi uradalmat 1567-ben nyeri adományul, 30,000 arany forint zálogösszegben, fejedelmétől János Zsigmondtól, a kinek ő legbizodalmasabb tanácsosa, jobbkeze volt. Erdély politikáját az utolsó „választott király“ udvarában Békes irányította; ő vezette urát Sulejman szultán elé a zimonyi táborba 1566-ban; ő kötötte meg később 1570-ben a császár-királyal a speyeri szerződést, mely Erdélyt a magyar király fenhatósága alá volt hívatva visszakapcsolni. — Ő volt János Zsigmond halála után a császár-király jelöltje az erdélyi *vajdaságra*.

Amde a nemzeti párt a német fenhatóságtól félve s a törökkel szakítani nem akarván, Békes Gáspár jelöltsége ellenében Báthory István köré csoportosult s 1571 május 25-ikén őt (ki egyszerismind a szultán ajánlottja volt) választotta *fejedelemmé*.

Békes nem nyugodott belé sorsába, nem hódolt meg az új fejedelemnek, s azzal a szándékkal vonult félre megerősített várába Fogarasra, hogy a harczt, melyet az alkotmányos küzdtéren elvesztett, tovább fogja folytatni. Eszközeiül a császárhoz szító szászokat s a szabadalmaik elvesztéseért elégedetlenkedő székelyeket akarta felhasználni. A székelyek néhány hónap mulva csakugyan lázadást kezdtek, a mi azonban hamar elnyomatott. De leginkább bízott a császár-király segélyében és pártfogásában, a kinek hűségére a speyeri egyezés megkötésekor felesküdt.

Békes Fogarasból csakhamar követet küldött a császár-királyhoz, kérve, hogy nevezze ki őt Báthory mellé, — mint Ferdinánd 1551-ben Kendy mellé Dobót — társvajdává. Miksa nem tartotta tanácsosnak és célravezetőnek ily elhatározó lépést tenni, s egyelőre azt a szerepet szánta Békesnek, hogy Báthoryt Fogarasból ellenőrizze.

S valóban Békes úgy viselte magát Fogarasban, mint a fejedelemtől független „liber baro“. — Ő a császár-király alattvalója, nem a fejedelemé, neki a császár parancsol, nem Báthory — ő Fogarast, mint zászlós-uradalmat birja, adót tőle nem fizet. Tehát status in statu.

Báthory gondoskodott róla, hogy ne sokáig legyen az. Törvényt hozatott az 1571 őszi országgyűlésen (melyen Békes nem jelent meg), hogy a jogtalanul eladományozott birtokokat a fiscus, vagy magánosok (a kinek t. i. joga van valamelyikhez) törvényesen visszaerelhetik.¹⁾

Ennek éle Békes és Fogaras ellen irányult. Békes azonban abban bizakodott, hogy a császár őt fegyveres erővel is megsegíti s haladt a megkezdett úton. 1572 elején már elérkezettnek látja az időt a felkelésre és támadásra és levelek s követi által sürgeti segélyadásra a császárt és kassai kapitányát. De Miksa nem akarta elhamarkodni a dolgot, mert — izente — „a mi idő előtt történik, rosszúl üt ki“, tehát egy kevés ideig tűrjön még és egyebekkel (t.

¹⁾ Erd. Orsz. gy. Eml. II. 497.

i. párthíveivel) is túrtessen, mert az idő igen azt kívánja“, ne féljen „nem hagyják moházni (bemohosodni) dolgait“.

Báthory éber figyelemmel kísérte Békes „rezgелődését“ s fellépett ellene, mert jobb megelőzni, mint megelőztetni“. Az 1571-iki törvény alapján fogarasi birtokából akarta kiforgatni. Maylád Margit, a fejedelem elhunyt testvéreinek Báthory Andrásnak az özvegye által pereltette be, azon az alapon, hogy mikor Maylád Gábor Fogarast eladta, az nővéreinek elővételi joga mellőzésével történt. Azt követelte tehát, hogy az eredeti 30,000 frtnyi zálogösszeg fejében bocsássa vissza neki Békes ez ősi Maylád-birtokot.

Báthory intő levelet küldött Békesnek Fogaras átengedésére. Békes azt felelte, hogy nem lehet a vajda felperes is, bíró is egy személyben s a pert a császárhoz kívánta felebbezni. A fejedelem természetesen hallani sem akart erről, bár kétségtelen, hogy Maylád Margit mögött tényleg ő maga állott.

Békes a császártól várta és sürgette a segítséget, és fegyveres fellépést, biztosítván őt leveleiben és követői által, hogy az urak nagy része, elidegenedett Báthorytól s székelyek, szászok és oláhok készek felkelni ellene.

Miksa a támadást és felkelést még 1573 derekán is korainak tartotta; de azt megtette, hogy Békest ünnepies formában, díszesen kiállított diplomával Fogaras birtokában megerősítette (1573 jun. 3-án). A királyi adománylevél eredetije, nagy hártya lapon, máig is megvan a fogarasi ev. ref. egyház levéltárában. Azon kívül megvette számára a vöröskői uradalmat, melynek vételárát úgy kellett volna Békesnek visszafizetnie, hogy azon párthíveket toborzzon a császár számára. Megígérte azt is, hogy a fogarasi per törvényszéki tárgyalására (1573 okt. 18.) Ibrányi Ferencz hírneves magyar jogtudóst beküldi Erdélybe ügye védőjeül. Megkezdte a hadi készüléteket is; hűségre intő leveleket íratott Erdélybe a három nemzet főbbjeinek; Békest ellenállásra buzdítja, ha megtámadatnék és igéri, hogy a kassai kapitány által megsegítetteti; sőt megintette magát Báthoryt is, hogy az ő „híveit meg ne merje háborgatni“.

Békes fondorkodása ily veszedelmes jelleget öltvén, Báthory tette határozta magát. 1573 okt. elején hirtelen megtámadta Békes várait. Alvincz és Enyed egy csapással kezébe került, Fogarast is váratlanul lepte ugyan meg, — de ez két hétig ellentállott s rend-

szerez ostrommal kellett megadásra kényszeríteni. Fogaras ellen Bánffy Györgyöt küldötte lovassággal s a kék drabantokat, Vadas Mihály kapitányuk vezérlete alatt. Mindkettő jeles vitéz volt, a kik itt is dicsőséget arattak, s később Báthory lengyel királysága alatt még nagyobb hírnevet szereztek. Bánffy állott a Báthoryt Lengyelországba kísérő erdélyi sereg élén, ő ostromolja ki ott a császárpártiak főerősségét Landskoron várát; Vadas Mihály pedig a muszka harcokban játszott kiváló szerepet, ott is esett el Polock vára alatt.

Fogarast csellel fogták körül. „Sok szekér volt, kiket gyékényvel földtek volt be, simulálván azt, hogy sót visznek és mindenik kék drabanttal volt rakva“. ¹⁾

A meglepetés annyira sikerült, hogy Békest magát is csaknem elfogták, mert a váron kívül épen a kertben sétált, midőn a fejedelem hadai váratlanul megérkeztek, úgy hogy alig volt annyi ideje, hogy a várba meneküljön. ²⁾

Okt. 4-én kezdték ostromolni a várat, Békes nem bízott a vár megvédhetésében s tudván mi sors vár reá, ha egykori vetélytársa s most ítélő bírója a fejedelem kezébe kerül, menekülésre gondolt. A vár védelmét, kis fiát és kincseit leghívebb emberére Gyulai Pálra bízta (a ki az ő költségén végezte tanulmányait az olasz egyetemeken) s maga útra készült. Meghagyta Gyulainak, hogy ha a várat fel kellene adnia, összes kincseit és értékeit Báthorynak adja át, s ne engedje a katonák zsákmányául, mert így még, ha egy kézben marad, lehet reménye, hogy visszaszerzi. Legértékesebb kincseiből pedig egy zacskó drága gyöngyöt, gyémántot és aranyat magához vett, három lovat felnyergeltetett s nehogy patkóik csattogása árulójak legyen, azokat bőr- és pokróczdarabokkal varratta át. Azután, hogy a várból menekülhessen, ő is cselhez folyamodott.

Fogaras várának két be- s kijárata volt: a főkapu, keleti — s a „kis-kapu“, északi oldalán a négyszöget képező várfalaknak. Az ostromzár — úgy látszik — nem volt tökéletes s ezt a körülményt használta fel Békes menekülésére. A főkapunál nagy harczi lármát üttetett, mintha kirohanásra készülének. Harsogtak a tárogatók, peregtek a dobok s megszólaltak az ágyúk. S midőn Bánffy György az ostromlók összes haderejét a főkapu irányában, a honnan a ki-

¹⁾ Szamosközy István történeti maradványai IV. k. 3. l.

²⁾ Szamosközy id. h.

rohanást várta, összpontosította: Békes harmadmagával az éj sötétében a kiskapun kiosont és elvágtatott. Hét napi bolyongás után erdön-berken át, kerülve a főbb utakat, nehogy a fejedelem vagy emberei kezébe kerüljön, érkezett ki erdélyi területről s okt. 12-én eljutott a kassai kapitányhoz, hogy segítséget eszközöljön ki Báthory ellen.

Fogaras várát pedig Gyulai Pál, Békes Lázár (a Gáspár testvére), Sarmasági Miklós, Móré Gábor, Horváth Miklós az őrség élén vitézül védelmezték két héten keresztül. De Báthory újabb és újabb haderőt küldött ellene, előbb 14 majd ismét nyolcz ágyúval, úgy hogy Gyulai Pál végtére is kénytelennek érezte magát a várat okt. 18-án feladni. A várat az ostromló hadak iszonyúan feldúlták.

Báthory azonközben okt. 15-ére Meggyesre országgyűlést hívott össze, hogy a Békes ellen intézett támadás okairól beszámoljon s a lázadók és összeesküvők ellen törvényt hozasson. Az országgyűlés (melyen a Békes-pártiak egy része nem vett részt, más része félelmében hallgatott) betetézte Báthory diadalát a pártolkodók ellen hozott határozataival. „Minek okáért penig értjük (így szól az 1. pont), hogy békes Gáspár contra statum et quietem publicam erigalta magát, és az nagyságod személye és méltósága ellen machinálkodott: teljes hatalmat adunk nagyságodnak büntetni és az pártolkodókat közzülünk kiirtani“.¹⁾

Az országgyűlés után a fejedelem maga is ellátogatott Fogarasba, melyet immár magáénak mondhatott s a hol megtalálták a császár és kapitányainak Békeshez írt leveleit, melyek a fondorlatokat s az ő árulását világosan documentálták. Hiába kérte ezek után a kassai kapitány Békes számára Fogaras visszaadását, hiába később ő maga is — Fogarast Békes örökre eljátszotta. Nem tudta azt visszavívni fegyveres erővel sem, miután a császár és felsőmagyarországi kapitányai támogatásával 1575 nyarán Erdélybe ütött s párthívei, főkép a székelyek csatlakozása által tetemes haderővel mérközött meg még egyszer Báthoryval. A szent-páli ütközet (1575 jul. 9-én) vérbe fojtotta a Békes lázadását s örökre száműzte őt Erdélyből.

Még egyszer megkísérelte Békes Fogaras visszaszerzését, midőn Báthory lengyel királylyá választatása után az alatt a föltétel

¹⁾ Erdélyi Országgy. Eml. II. 544.

alatt igyekezett kibékülni vele, hogy Fogarast adja vissza. A kibékülés megtörtént; de Fogarast nem nyerhette vissza: a helyett szerzett magának Báthory szolgálatában a muszka harcokban tanúsított kiváló érdemeiért Lengyelországban szép uradalmat — Landskoron várát. Annál bőkezűbben jutalmazta meg Báthory Fogaras ostrománál vitézkedett híveit. A Fehérvárról Fogarasra puskákat és munitiót szállító szászok között pl. 1000 frtot osztatott ki. Békes idejekorán megtért párthíveivel is érezte fejedelmi kegyét. Az a Horváth Miklós, a ki Fogaras vára védelmében még Békes érdekében harcol, a szt.-páli csatában már a fejedelem seregében vitézkedvén, a Fogarassal szomszédos Bethlen faluban nyer a fejedelemtől birtokot.¹⁾

Báthory István midőn Lengyelországba ment, hogy királyságát elfoglalja, Fejérvárról *Fogaras* felé vette útját s 1576 okt. 8-án ott időzött. A várát és uradalmát azonban nem bocsátotta ki kezéből azután sem, saját kapitányai által igazgattatta s jövedelmét az ország szükségleteire fordította. 1575-ben Apaffy István volt benne kapitány, kitől egy ítéletlevél maradt fenn a kopacseli bojérság felett.²⁾

Báthory István végrendeleteiben intézkedett Fogaras további sorsáról. Egyikben ötvenezer tallért hagy hazájának s kedves rokonnainak, mely összegből 35000-et fogarasi jószágigazgatója letett a kincstárba, a többit pedig Fogaras várának jövedelméből fogja kipótolni.³⁾ Másik végrendeletében (1585 máj. 12.) — a muszka foglyok váltságdíjából hagyatékozott kilenczvenhatezer forinton felül, — megtakarított pénzéből, Fogaras vára jövedelméből 40,000 tallért az ország védelmére Kővárrott biztos őrizet alá helyeztetett.⁴⁾

1) Az adománylevél egykorú másolata megvan az Erd. Múzeumnak adott fogarasi levelek között, Gyulafejérvárról 1576 márcz. 1-én keltezve „Stephanus electus rex“ és „Mart. Berzeviceius procancell.“ aláírásával. E szerint *Báthory István* lengyel király és erdélyi fejedelem ns. *Horváth Miklósnak* udvari hívének, hűséges szolgálataiért (főképp Békes Gáspár támadása alkalmával, midőn ez külföldi, úgy német mint magyar végbeli katonákkal és némely hűtlen lázadók által segítve titkon Erdélybe ütött) Fogaras földén *Bethlen* faluban lévő házat és curiát (melyet különben Békes Gáspár adományából birt), minden hozzá tartozó földekkel, rétekkal, malmokkal, továbbá még hat más szántófölddel, melyet fogarasi udvarbírája által hasítottat ki, adományoz neki örökös jogon.

2) Eredetije a fogarasvárosi levéltárban.

3) A lembergi gr. Ossolinski könyvtár 168 sz. Cod. 360. lev. lévő más.

4) Budapesti Szemle 1888. évf. 244. l.

Fogarast egyik unokaöccsének, néhai bátyja Báthory András és Maylád Margit fiának *Báthori Boldizsárnak* hagyja s így mintegy visszaállítja a Maylád-család örökösödését ősi birtokukra. Végrendeletei körülírják a Fogaras birtokával járó kötelezettségeket is. Egyikben azt köti ki, hogy Báthory Boldizsár Fogaras birtokbavétele előttt Zsigmond erdélyi fejedelemnek hűséget esküdjék. Kettőben meg azt, hogy magtalanúl elhalása esetén Fogaras vára Báthory Zsigmond fejedelemre, vagy örökösire szálljon. Ha pedig Zsigmond is magtalanul halna meg, -- Maylád Gáborra s fiágon való örökösire szálljon a szép uradalom. S minthogy Fogaras vidéke a közadó alól fel van mentve, a vár birtokosai kötelesek hadjárat esetében 200 lovas és 200 gyalog jó katonát — „nemcsak afféle bojárt“ — a hadba vezetni, vagy törvényes akadályoztatás esetében, ha a várúr személyesen nem mehetne, az említett számú katonaságot biztos vezérlet alatt táborba küldeni s azt a hadjárat alatt saját költségén élelmezni.¹⁾

Báthory Boldizsárt 1589 febr. 1-én iktatták be Fogaras vára és uradalma s oct. 10-én a secularizált *kercezi apátság* birtokába. Fogaras vára egykori fénye s szerencsecsillaga újra felderülni látszott a pompa- és multságkedvelő „országkapitány“ birtokában, a ki szerette a nagy udvartartást, fényűzést, a kalandokat. Fogarason annál többet tartózkodott, mintán unokaöccsesével a fejedelemmel meghasonlott (1591.) s mintán Kendy Sándor leányát Zsuzsánnát (1592 febr. 9-én) nőül vette.

Báthory Boldizsár nagyravágyó ember volt, a ki valaha a lengyel királyságról álmodozott, a mire őt nagybátyja szánta és nevelte. A krakkói Wawel, a varsói, grodnoi, vilna királyi paloták s uradalmak helyett nagyravágyását nem elégithette ki Fogaras. Az erdélyi

¹⁾ Adalékok Báthory István életéhez Csopey Lászlótól. Bp. Szemle 245. Itt alkalmat veszek magamnak Csopey L. egy-két tévedését id. közleményében megigazítani. 1. Azt mondja Báthoryról „Ugy tudjuk, hogy leghívebb képe az 1583-ik évi, festette egy *M. K.* név alatt *rejtőző* idegen.“ Jegyzetben hozzá teszi: „Ennek ellenében (?) Szádeczky Lajos azt állítja, hogy ez a kép *Kober Márton* műve“ stb. Igen is: *Kober Mártoné*, B. I. udvari festőjéé, a ki az *M. K.* név alatt nem *rejtőzik*, mert az az ő festői monogrammjá, nevének kezdő betűi = *Martinus Kober*. — 2. Az a Csopej id. cikkében említett „*Leptem (talán Lépes?) István*“, kinek Báthory 5000 frtot hagy, nem más, mint *Lepcséni István*, az ő komornyikja, a ki utolsó betegségében is ápolta.

politikai viszonyok alakulása azonban kilátásba helyezte az erdélyi fejedelemséget — és Boldizsár nem habozott a hullámokra bízni sorsa hajóját, a mely midőn már-már a kívánt révbe ért, a part szirtjein tört izzé porrá.

Báthory Boldizsár részt vett a fejedelem ellen intézett 1594 iki conspiratióban; a mely őt már-már trónra ültette, midőn végre Báthory Zsigmond kerekedett felül s unokabátyját többekkel együtt elfogatta s megölette (1594 szept. 11.) Hiába intette őt apósa Kendy Sándor, midőn Báthory Zsigmond bosszútervéről hírt hallott, hogy meneküljön Kolozsvárról Fogarasba, ott sem őt, s az ő távollétében más sem fog merni a fejedelem bántani. Boldizsár bízott unokaöccse látszólagos kiengesztelődésében s e bizalmának lett áldozata.

Fogarason pedig ismét beteljesült végzete, hogy megint egy fejedelmi vetélytársnak képezte uradalmát, mint már kétszer előbb e században. Sorsuk is közös volt: mindhárman elbuktak.

Köztörténelmünk ily kimagasló alakjainak Fogarashoz fűződő élettörténete vet fényt e vár ódon bástyafalaira s teszi érdekessé Fogaras történetét.

SZÁDECZKY LAJOS DR.

Virágénekek a XVII. és XVIII. századból.

Múlt nyáron, székelyföldi útamban, a vallásos énekekről híressé vált szombatos vidéken több vallásos tárgyú kódexen kívül, egy kis dalkönyvecske került kezemhez, mely múlt század közepén Tordán iratván össze, több tekintetben igen figyelemre méltó 46 darab világi éneket őrzött meg az enyészettől.

E bőrbe fűzött, elől-hátúl csonka, 16 r. kis dalkönyvecske Kontz József tulajdona volt e század elején, hihetőleg Kis-Sólymosban. Ugyane vidékbeli ifjú ember, Sólymosi József kezdte összeírogatni a dalokat „Mező-Thordán“ 1748-ban s a gyűjtést még 1751-en túl is folytatta. Jelentékeny részét gyűjteményének a múlt századi porosz háborúkra vonatkozó szerelmi és búcsúénekek foglalják el. Azonban találunk köztök sokkal régibb és sokkal becsesebb darabokat is. A legrégebbieket közöljük mostan itt a szükségesnek látszó jegyzetekkel. Mindenek előtt azonban megjegyezzük, hogy a IV. és X. számmal jelzettek kivételével mindannyin többé-kevésbé megdicszik a népköltészet naiv lehellete. Sőt a VII—VIII. számúak valódi népdalszámba is mehetnek. Míg a legvégül közölt X. számú énekben a múlt századok kedvelt latin-magyar műzsájának igen jellemző termékét szemlélhetjük.

I.

A deák dicsérete.

1. — Kedves rajom, ¹⁾ szép leányom!	Mert teste igen gyenge:
Kertem rózsaszála!	Ott hamar az köszvény!
Férhez mégy-é te nemeshez,	Elváltasz, mint törvény,
Kényesen nevelthez?	Nemestől.
— Nem kell ő nemessége,	

¹⁾ *Raj* ismertebb (examen) értelmén kívül: magzat, csemete. „Én házasságomnak ki vagy másod *raja*“. Bakos temetésén declamált. m. versek. Kassa, 1666.

2. — Kedves rajom, szép leányom!
Kertem rózsaszála!
Férhez mégy-é te kámsáshoz,
Pellises¹⁾ baráthoz?
— Uram, őrizz csudától,
Rút, éktelen majomtól!
Holtig inkább pártát
Viselek, harmincz párt:
Nem megyek!
3. — Kedves rajom, szép leányom!
Kertem rózsaszála!
Férhez mégy-é palástoshoz,
Nagy kalapú paphoz?
— Paphoz mennék én férhez?...
Többet tudnak az könyvhez,
Mint az feleséghez,
Dali²⁾ menyecskekéhez,
Az papok.
4. — Kedves rajom, szép leányom!
Kertem rózsaszála!
Férhez mégy-é hát árúshoz,³⁾
Nagy kéncsű boltoshoz?
— Boltos ember kényesen,
Aranyason, selymesen,
Jártatna házában;
De ritkán ágyában
Kaphatna.
5. — Kedves rajom, szép leányom!
Kertem rózsaszála!
Férhez mégy-é katonához,
Az ebugattához?
— Katona is jó volna,
Ha meg nem sorkantyúzna.
De ő sokat harczol,
Az k . . . kkal tánczol
Katona . . .
6. — Kedves rajom, szép leányom!
Kertem rózsaszála!
Férhez mégy-é hát deákhhoz,
Frissen sétálóhoz?
— Jaj, elmegyek deákhhoz,
Az édes galambamhoz!
Soha szemem szebbet,
Nem látott frissebbet
Deáknál!
- *
7. Van becsületi rakás,
Mert van tógája rókás.⁴⁾
Abban, mint egy páva,
Lépdegel sétálva
Az deák.
8. Karcún áll az dolmánnya,
Módos az csinálmánnya:
Mintha az testéből,
Nőtt volna bőréből
Deáknak.
9. Őve meggomboztatott,
Egymás után rakatott;
Hozzája szabatot,
Mondva csináltatott,
Deáknak.
10. Csizmáján magos patkó.
Egy márvásért Palkó
Egy nap pallérozta,⁵⁾
Ugyan rá is vágta
Deáknak.

1) *Pillises*: tonzúrás.

2) *Dali*: deli, nyalka.

3) *Árús* vagy *áros*: kalmár, kereskedő.

4) Rókabőrrel (mállal vagy nyakkal) bélelt hosszú öltöny.

5) Simította, csiszolta, egyengette.

<p>11. Inge, lábravalója
Minem ¹⁾ az is az alja;
Hanem Slesyában
Szótték egy bordában ²⁾
Deáknak.</p> <p>12. Az haját sem pünköstitben,
Vagy egyéb innepekben,
Fésűli nem egyszer, —
Hanem egy nap hétszer ³⁾
Az deák.</p> <p>13. Fésűje sem gereben;
Sőt szép elefánttetem. ⁴⁾</p> | <p>Posonból ⁵⁾ hozatta:
Az árrát megadta
Az deák.</p> <p>14. Az bajuszsa sem borzos;
Sodrott, simma, nem gazos.
Orczája tündöklöklik,
Szája szókra nyílik
Deáknak.</p> <p>15. Addig magam sem nyugszom,
Még éjjel sem aluszom:
Míg magamot társul
Nem adom, pajtásul,
Deáknak.</p> |
|---|---|

II.

Lánggal ég . . .

<p>1. Lánggal ég az szerelem
Az ifjak szívében.
Ugyanis égő fáklya
Venusnak kezében.
Nap ragyog, tűz villog
Hunyorgó szemében;</p> | <p>Liliumból friss kötött
Bokréta kezében.
Nap ragyog, tűz villog
Hunyorgó szemében.
Liliumból friss kötött
Bokréta kezében.</p> |
|--|--|

¹⁾ *Minem*: num. numquid. Ha ő fia kenyeret kérend, *minem* követ nyojt néki. Münch. Cod. — *Minem* ütet árultam el, hanem Ferdinándust. Karádi: Balassi M. árultatása.

²⁾ Annyi mint: egyforma. (V. ö. Mind egy bordában szóttek vagyunk. Zrinyi M. munk. II. 177.) Bizouynyal a deák jó módjára czéloz itt az egyforma fehérneművel.

³⁾ V. ö. Kezemet gyakran, de az orczámat, ha csak valami por, sár, vagy gaz nem érte, soha sem mostam; hanem a borbély, mikor hetenkint rab-ságomig a szakállomat elberetváltta. A fejemet talán 25 eszt. hogy meg nem mosták. Bethlen: Önéletírás. I. 200.

⁴⁾ Elefántcsont.

⁵⁾ A XVI—XVIII. sz.-ban Pozsony volt a külföldi árúk fő lerakóhelye. Az itt együtt felhozott Szilézia és Pozsony arra mutatnak, hogy versünk nem Erdélyben költ. Mindenestre a prot. korban, valamely merészebb fantaziájú diák vagy falusi rektor szerezhette. A papok nagy kalapja és a márvás emlegetése a múlt századra utalnak; míg az ódon hang és az érdekes, egyszerű forma sokkal régibb időre viszik vissza e költemény eredetét. V. ö. Thaly 1688-ban kelt hasonló tárgyú darabjával Vitézi Énekek. II. 66—71.

2. Szép Venust nem hejában
 Irják¹⁾ az poeták,
 Hogy zengve s énekelve
 Fejér hattyük vonják.
 Hegyeiken, völgyeken
 Egyaránt hordozzák;
 Ifjúságnak, szüzességnek
 Szívét holdoltatják.
 Hegyeiken, völgyeken stb.

3. Istenem, imhol most is
 Kesereg egy árva,
 Az kinek szívét gyujtja
 A szerelem lángja.
 Imhol áll, amott áll,
 Az ki megolthatja:
 Mindenkor az szerelem
 Szívét gyujtton gyujtja.²⁾
 Imhol áll, amott áll stb.

4. Imhol áll burustyán közt
 Felnőtt gyenge Daphne,³⁾
 Jerico mezejében
 Repeső gerlicze
 Hej, hogy vagy, hej, mint vagy
 Zengő phülemüle!
 Fogjunk kezét régen várt
 Szívem szép szerelme!
 Hej, hogy vagy, hej, mint vagy stb.

5. Akarnám, ha rám vetnéd
 Kegyes szemeidet,
 Ragyogó hajnalmodra
 Tündöklő színedet:
 Alutnád,⁴⁾ oltanád

Égő szerelmemet;
 Engesztelnéd hozzád szí(v)ből
 Hajlandó szívemet.
 Alutnád, oltanád stb.

6. Még most is hajnal hasad
 Elöttem, hogy látlak!
 Ha rám nézz, reám jőnek
 Meg-megannyi nyilak.
 Álmamban, ágyamban
 Gyakran téged látlak.
 Mutass kedvet, víg örömet
 Hozzám kedves alak.⁵⁾
 Álmamban, ágyamban stb.

7. Ha ma, szívem, vagy holnap
 Ölödben ülhetnék;
 Mejjeden két arany almát
 Ha tapogathatnék:
 Orczadról, szájadról
 Szép csókokat szednék;
 Nagy öröm s vígasságban
 Mint részeg oly lennék.
 Orczadról, szájadról stb.

8. Elhíttem, hogy szívedben
 Harczol két indulat.
 Elmédben mind (a) ketten
 Indítanak nagy hadat.
 De mégis szép Cypris⁶⁾
 Erősben regnálhat:⁷⁾
 Soha, szívem, szerelmedtől
 Engem ki nem zárhat.
 De mégis szép Cypris stb.

¹⁾ *Irják*, festik. (V. ö. képiró: festő.) „Szent Máriának képét job felől *írják*.” Virg. Cod.

²⁾ *Gyujtton gyujtja* épen oly ígehatározós alak, mint folyton foly, nőttön nő, múlton múlik.

³⁾ *Daphne*: Peneus folyamisten leánya, ki az üldöző Apolló előtt babérfává változott.

⁴⁾ V. ö. Rengetnéje es *alutnája* az gyermeket. Pontianus cs. históriája.

⁵⁾ *Alak* szót szerelmes megszólításképen is használták amasia, pusio (liebchen, püppchen) értelemben.

⁶⁾ *Cypris*: Venus.

⁷⁾ *Regnál*: uralkodik.

9. Az galamb néha-néha
 Feddődik társára,
 Ismétlen barátoson ¹⁾
 Térnek édes csókra.
 Nem csuda, ha néha
 Társától fut társa;
 Mert így szokott nevedetni
 A szerelem lángja.
 Nem csuda, ha néha stb.

10. Hejában tusakodik
 Az kicsin görlicze,
 Mert néki s az galambnak
 Nincs semmi epéje:
 Mindketten egészszen
 Barátságának fészke;
 Mindkettőnek szerelemmel
 Teli begyescskéje.
 Mindketten egészszen stb.

11. Ugyanis ²⁾ mert az hattyúk
 Egymás nem gyűlölik,
 Jóllehet ők egymásnak
 Tollait kitépik.
 De várva nem soká
 Egymást szépen nézik,
 Noha gyakran ő társokat
 Előttök elűzik.
 De várva nem soká stb.

12. Karomra szállott immár
 Kis sívó ³⁾ sólymcskám.
 Vállamra repült immár
 Gerlicze madárkám.
 Nem régen ekképpen

Álmomban megláttam:
 Mert ölömből elszaladt
 Galambom megfogtam.
 Nem régen ekképpen stb.

13. Hintsetek lábunk alá
 Rózsát kegyes Nymphák,
 Mert egyben hanyatlottak
 Két ékes pálmafák.
 Kik nem rég szívesen
 Egymást óhajtották,
 Ok egymásnak életeket
 Birtokában adták.
 Kik nem rég szívesen stb.

14. Kivánom, adja Isten,
 Hogy maholnap azzal,
 Vigadhassak teveled
 Régi letett gyászszal:
 Orczámot, szájamot
 Enyhítse csókjával;
 Ölelgessen engemet
 Kegyes karjaival.
 Orczámot, szájamot stb.

15. Jöjjön el, várom szí(v)ből,
 Az az boldog óra,
 Az melyben néhai búm
 Fordulhasson jóra.
 Szép rózsát, violát,
 Ha szájam csókolna,
 Nagy örömmel mondanám:
 Rózsa, lelkem, Rózsa!
 Szép rózsát, violát,
 Ha szájam csókolna!..

¹⁾ *Barátoson*: barátságosan. Az egymás szerető atyafiakat szoktuk *barátosoknak* nevezni. Monoszlai: Apologia. 260.

²⁾ *Ugyanis*: valóban. V. ö. Bűne a gonosz kívánság? *Ugyanis* az! Zvonarics: Pápa nem pápa. 27. — *Ugyanis* bizony, ha a vajda mellé állott volna, oda lett volna dolgunk. Erdélyi Tört. Adatok. I. 55.

³⁾ *Sívó-rívó*: sívító. *Sólymcska*: a kedves becézgető neve.

III.

Fohászok...

Nota: Változással, kedvmúlással etc.

1. Fohászok, szívdobogva nyög¹⁾ árva galambod.
 Sebben esett — oh nagy eset! — megkötözött rabod.
 Reménsége nincs éltének,
 Mert ujjul kínja fejének.
 Elvész, ha nem szánod;
 Elvész, ha nem szánod.

2. Ékes szép szád, piros orczád, rózsaszín ajakad;
 Ha gondolom, megfontolom, kedves vidámságod,
 Nyilat viselő két szemed,
 Gyémántnál drágább érdemed:
 Bú, mint kő, rám szakad...
 Bú, mint kő, rám szakad.

3. Jaj, ne kínozz, halált ne hozz árva életemre!
 Inkább tekints, oh drága kincs, tölled vett sebemre!
 Én is kész leszek mind végig,
 Mind az utolsó csepp vérig,
 Az te hűségedre,
 Az te hűségedre.

4. Én elhiszem s fel is tészem, hogy van benned olly vér,
 Ki szeretni és engedni mind kész, mind pengig²⁾ mér.
 Hát szánd meg szegény foglyodat,
 Hálódba esett rabodat:
 Engedd meg, az mit kér;
 Engedd meg, az mit kér.

5. Régen véltem, de nem féltem, hogy veled így járok:
 Mint lettenek s megértene sok számtalan párok.
 Mindazáltal nagy nyereség
 Az ily szerelmes egység!
 Tölled nem várhatok;
 Többet nem várhatok...

¹⁾ Nyög.

²⁾ Pedig.

IV.

Búcsúének.

1. Égő lángban forog, édes, szívem éretted,
Az mikor eszemben jutnak kedves beszédid;
Gyakron egymás között eltölt cselekedetid;
Szerelmesen szép orczád és öleletésid.
2. Vajha, jaj, még én valaha olly időt érnék,
Hogy te veled, szép szerelmem, szemben lehetnék;
Iszonyú fekete gyászom megfejérednék;
Régen elmúlt vigasságom még megadatnék.
3. Megujjulnék, búját hadnám bágyadt szívemnek,
Mikor téged két karjaim ölelgetnének;
Gyenge piros szép ajakid beszélgetnének,
Beszédemnek s kérésemnek ők engednének.
4. Hogyha te szép mejjecskédet tapogathatnám,
Rózsaszínű szép orczádot csolkolgathatnám,
Te két arany almáidat kezemben fognám,
Édesgető szavaidat hogyha hallanám...
5. Természetek az darvaknak, őszzel elmennek;
De tavaszra, szép időre, ismét megjönnek.
Ő társokkal az mezőkben szépen örülnek, —
De akkor sem lesz vígsága szegény fejemnek.
6. Mert énnékem az tavaszi idők folyási,
Vígasságra nem mutatnak illatozási.
Nem örvendeztetnek engem ékes virági;
Sem az kedves csergedező vizek folyási.
7. Csak szomorú érted szívem, hidgyed édesem!
Hogy mikoron szép szavaid jutnak eszemben:
Bánatimban vigasztalóm nincsen énnékem.
Jaj, mint juta ennyi búra én árva fejem!
8. Mint görlicze szép társától elhagyattatik,
Sok helyeken nagy bánattal szegény bujdosik;
Míg társára bágyadt szíve nem találkozik,
Nem lesz addig vigassága; sőt csak bánkodik.

9. Sebes Ethna égő lángja mikor megszűnik,
Szívemtől is az sok bánat úgy ha eloszlik.
Az bús tenger zugó habja ha csendesedik,
Elhervadt szép orcám is megvidámodik.
10. Azért tölled vagy két szóval lesz bucsuzásom:
Isten hozzád, szép szerelmem, én azt kívánom!
Bujdosásomnak útjára már indul lábom,
Békességben maradj el már kedves virágom.
11. Keskeny, magos, szép derekú gyenge lilium,
Rejtsd szívedbe én nevemet, édes citrusom;¹⁾
Mert olyan vagy természetben, édes galambom,
Mint mezőn több virágok közt gyenge lilium.
12. Élj már vígan, édes lelkem! Nékem megbocsáss,
Hogyha ez kis írásomban van fogyatkozás;
Mert ez néhány verseimben róllad van írás.
Hozzád való szeretetem int erre nem más.
13. Szintén Kis Asszony Havának ő elfolytában
Óhajtám szép szerelmemet nagy bánatomban,
Egy nympháért s egy virágért én busultomban,
Magyarárván ez verseket ezerhétszázban.²⁾

V.

Békesség útakon járj.

1. Békesség útakon járj,
Édes madár, ha elhagyál!
Az mely úton elindultál,
Ott is róllam gondolkodjál.	3. Éjjel is mikor aluszom,
Azt tudom, hogy veled játszom.
Gyenge mejjed tapogatom,
Piros orcád csókolgatom.
2. Postám menj el, jó hiv szolgám!
Tudakozd meg édes hazám,
Hogy hol légyen én sólymocskám:
Készen várja friss kaliczkám.	4. Szívem, hagyj békét szívemnek,
Ne légy oka gyötrelmemnek!
Szépségeddel már meggyőztél,
Szerelmed rabjává tettél.

¹⁾ Cziprusom.

²⁾ Egyike e költemény a múlt századok vándorló virágénekeinek. Thaly „Cantio de amore“ czímmel a Mátray-codex feljegyzése szerint közli 1660-ból, de már nála sem találjuk az eredeti alakban. 1700-beli átírónk a Mátray-codexnek hat versszakát veszi át nem kevés változtatással és összefogatva, a két első és két utolsó s a 4. és 5-ik strophában. (V. ö. Vitézi énekek. III. 46—49.)

5. Zöldellő szép liliumszál,
Kérlek töllem ne irtózzál;
Rabod vagyok, mert megfogál,
Csakhogy velem gyengén bánjál. | 6. Cselekedd azt, hogy rabodhoz,
Megsziligyült ¹⁾ galambodhoz,
Bár csak egyet szólnál ahoz,
Ékes arany vesszőszálhoz. |
|--|---|

VI.

„Ének.“

1. Eladnám a leányomat
De kicsin még, hadd nőjjön!	Könnyen hajol mint az páva. (?)
De kicsin még, hadd nőjjön!
2. Két orcája mint két rózsza,
Az ajaka mint vijola.
De kicsin még, hadd nőjjön!	6. Friss termete, tekintete.
Testét hozzám eresztette. (Igy!)
De kicsin még, hadd nőjjön!
3. Olyan kövér mint az faggyú,
Olyan fe(h)ér mint az hattyú.
De kicsin még, hadd nőjjön!	7. Olly járása mint farkasnak,
Sétálása mint pávának.
De kicsin még, hadd nőjjön!
4. Domború két melljecskéje,
Jól kidagadt a két csecse.
De kicsin még, hadd nőjjön!	8. Két szép szeme mint az kláris,
Az mely téged haza vár is.
De kicsin még, hadd nőjjön még! ²⁾
5. Karcsú szép friss dereka van,	

VII.

Rigócskám, rigócskám.

1. Rigócskám, rigócskám, csacsogó rigócskám!
Jer bé hozzám, jer bé csacsogó rigócskám!
2. Csinálatok néked ezüstből kaliczkát,
Csinálatok néked aranyból kaliczkát.
3. Benne enned adok fehér semje czipót,
Benne innod adok piros szerelembort.
4. Nem szoktam, nem szoktam kaliczkában lakni;
Csak szoktam, csak szoktam mezőben sétálni,

¹⁾ Megszelidült.

²⁾ E több tekintetben figyelmet érdemlő ének formájára nézve megegyezik a Krizánál 462. sz. alatt közölt gúnyverssel. Vesd össze:

Férjhez adnám a lányomat,
Csillagomat, galambomat.
Kicsinyke még, hadd nőjjön még.
Átalugrotta az L-let,
Egy nehányszor meg is . . . stb.
Kicsinyke még, hadd nőjjön még!

5. Fenyőmagot enni, fenyővizet inni,
Ágról ágra szállni, szabadságban élni.¹⁾
- *
6. Az gerlicze madár, ki társától elvált,
Aszszú ágra le száll, úgy keresi társát.
7. Valyon még valaha olly időt érek-é,
Melyben, szívem, téged én szemlélhetlek-é?
2. Szívemnek nagy gyászát róllam levetkezném,
Ha szívem teveled előbb lennék szemben.
9. Titkos bánatomot néked megmondhatnám,
Keserves panaszim néked panaszolnám.
10. Hogyhogy majd meghalok, szívem, én éretted.
Valyon nem nehéz-é, hogy bucsuzom tőlled?
11. Nem reméllem, szívem, hogy lássam személyed:
Valyon nem nehéz-é, hogy bucsuzom tőlled?
12. Mint lélek az testtől, oly nehéz megválnom!
Adjon Isten sok jót, szívem, útaidban!

VIII.

Népdaltöredékek.

<p>1. Nám²⁾ megmondám, rózsám,
Hogy ne kapdoss hozzám;
Mert meglátja anyám:
Megharagszik reám.</p> <p style="text-align: center;">*</p> <p>2. <i>Gyöngy vagy, szívem, gyöngy vagy;
Gyöngynél is gyönygebb vagy.
Az virágok között
Szekfűnél is szebb vagy.</i></p> <p style="text-align: center;">*</p> <p>3. Engedd meg, édesem,
Hadd üljek öledben.
Nám nem csak most estem
Veled szerelemben.</p> <p>4. Azt is mondd meg, szívem,
Ha szeretsz-é, vagy nem.
Mert ha te nem szeretsz,
Más is szeret engem.</p> | <p>5. Szerethetsz lám attól,
Ha szegény vagyok is;
Nám én szeretnék,
Ha te az volnál is.³⁾</p> <p style="text-align: center;">*</p> <p>6. Szolgáltatnék én néked,
Ha szeretnél te is,
Mert az szeretettől
Furdaltatom én is.</p> <p style="text-align: center;">*</p> <p>7. Az jóért, az szépért
Nem kár messze menni;
De rosszért és rútért
Kapút is kár nyitni.</p> <p>8. Mert az jóval könnyen
Békével élhetni;
De rúttal és rosszszal
Holtig kell vesződni.</p> |
|--|--|

¹⁾ E költemény rövid változata, mind népdal, közölve van a Gáspár-Kovácsi Olvasókönyv I-ső ktében. (155. l.)

²⁾ Nám: lám. ³⁾ V. ö. Kriza: Vadrózsák. I. 19.

IX.

„A vén leány éneke.“

1. Ifjú legény mennyi vagyon,
Mind csalárd és ravasz nagyon.
Szavának nem megállója,
Csak leányok megcsalója.	S elhadnak nagy serénységgel;
Mert nincs ő benne igazság,
De vagyon csalárd álnokság.
2. Engem tartnak csak beszéddel,	3. Melly sokan megházasodtak,
Engem ... (Több nincs)

X.

Latin-magyar virágének.

1. Herculea proles, szívemnek rontója,
Recentibus armis bajra kihívója,
Ferarum genitrix, fenevadak anyja,
Quid fremis in corde, szívemnek zálagja!
2. Talám az te szíved terrarum species,
Erős és kegyetlen tanquam duricies,
Terméskőnek neme in te sunt praesentes:
Engem miért hagysz el, ubi tua fides?
3. Tanquam meum corpus, téged szerettelek,
Supra dignitatem meg is becsültelek.
Vive tibi saltem, én is mást keresek.
Ad aeternum usque el sem is felejtlek.
4. Én nékem már többé nunquam tecum servo.
Nem tégedet, de már alteram amabo.
Vagyon nekem már más, quam valde diligo.
Magamot nem közlöm tecum vere dico.
5. Cur quia hominem te az földhöz ütéd,
Vade, vale, cave, hütődöt megszegted.
Nec amplius jam tu, én rózsámot szeded;
Sed tanquam rebellem, elfelejtlek téged.
6. Mert az szeretetben fides exploratur,
Hogy szeresse szívből, quam etiam turtur.
És éljen ő vele ut semper ametur.
De az ki másként jár, cor illius est fur.

- 7 Est mihi aperte egy kedves galambom,
Cujus album corpus magamhoz szorítom.
Ecce mea fides! soha el nem hagyom;
Sed tanquam amicam magaménak tartom.
8. Boldog, ki más kárán, non per suum discit:
Az kit elvállasztott, amare illam scit.
Boldog lészen nyilván, si unam servabit.
Ha ezt ő megtartja, hoc ipsi conducit.

KANYARÓ FERENCZ.

Irodalmi Szemle.

Apáczai Csere János, mint paedagógus, nevelés-történeti tanulmány, írta *Neményi Imre*, Budapest, 1892. — Sokszor elgondolkodtam már hazai paedag. irodalmunknak meglehetősen parlag voltán, s úgy találtam, hogy e meddőség egyik oka abban van, hogy nem ismerjük eléggé iskolázásunk multját, s nem tudjuk felhasználni azokat a termékenyítő elemeket, melyeket mult fejlődésünk mozzanatai nekünk régóta kínálva-kínálnak. Igazán sokféle haszonnal járna, ha paedagógiai írónk egy része, kevés pszichologiai ismeretre valló értekezések helyett, inkább közmívelődésünknek történelmi oldalát művelné, s gondot fordítana közoktatásunk egyes vidékenként történt fejlődésének földerítésére, s iskolázásunk egyes kiváló bajnokainak életrajza megírására. Eddigél e tekintetben jó példával járnak elől az erdélyi részek protestans collegiumai; de hogy még itt is milyen sok a tenni való, mutatja az a tény, hogy Apáczaink paedagógiai íratái sincsenek még mind kiadva.

Iskolázásunk multjának tanulmányozása nemcsak termékenyítő, de lelkesítő elemeket is rejt magában. Eleven példa rá Neményi Imrénék Apáczairól írt jellemrajza, mert a magyar tudományosság e lánglelkű apostolának viszontagságos és üldözéssel teljes életéből sok biztatást meríthetünk a jelen küzdelmeire, kitartást és erőt szép, de terhes munkánk buzdó teljesítésére.

Ez a tanulmány úgy ismerteti és méltatja Apáczait, mint a *magyar nemzeti* műveltség ihletett lelkű bajnokát, a nemzeti nyelventanításnak első úttörőjét, a magyar oktatásügy reformjának buzdó apostolát és martyrját, s végül mint a tanítóknak minden tekintetben méltó mintaképét. E végre szerző helyes háttért készít rajzához. Röviden áttekinti a XVII. száz iskolázását hazánkban; rámutat az elemi iskolák elhagyottságára; a katolikusok és protestansok középiskoláira; fölemlíti a lovagi vagy udvari iskolákat, melyekben előkelő ifjak katonai művelésöket nyerték, s melyek „az ország és a király szolgálatára“ készítették elé. Hasonló volt ez a nevelés az ókori görög ifjuságnak (ἐφηβοί) az ország végvidéki váraiban teljesített katonai szolgálatához. Vázolja szerzőnk az akadémiák életét is. A XVII. százban a kath. akadémiák jelentékeny anyagi és szellemi erővel rendelkezvén, tekintélyre tettek szert. De ezek az intézetek, melyeket leginkább jézsuiták

vezettek, a nemzeti szellemmel egyáltalán nem törődtek. Pázmány volt az a kath. főpap (szerencsére az első és utolsó is), ki túlon-túlvaló hitbuzgóságában szem elől téveszté a magyar állameszme iránt tartozó kötelességeit. E mellett nemcsak sikerült a sajtóban a protestansok szabadságát elnyomni, hanem ráadásúl az „alapította intézetekben működő tanárok nevelték az ellatinosodott, majd elnémetesedett, a nemzeti érzésből majdnem egészen kivetkezett azt a főúri nemzedéket, mely egy félszázaddal később alig bírta megőrizni az ősök hagyományait.“ Ezzel szemben szerző helyesen jellemzi a protestans, közép- és felső iskolák hazafias munkáját; a nagy-szombati jezsuita főiskolával szembeállítja a protestansok gyula-fehérvári collegiumát, mely akkor akadémia (sőt *universitas*) számba ment; és itt rá is tér Apáczai reformműködésére.

A reformra nagy szükség volt *in capite et membris*. Hiszen a nagy tudományu professorok tanítottak a physica mellett magiát is, s az astronomia mellett astrologiát is, és örvendettek, ha a laikus tömeg őket tátosoknak és ördögösöknek nevezé. De nagyon is kellett a reform a tanításban, mert meg kellett szabadítani az ifjúságot az alaki elvont (gramm., rhetor., és dialectikai) tanítás gyötrelmeitől, „az áldatlan emlékezeti lim-lom és üres szóhalmaz lenyűgöző sallangjától, és az emlékezet puszta gépies munkája helyébe világos és következetes gondolkozást ültetni.“

Apáczai is kikel, mint a hogy Locke kikelt jó harmincz évvel később a nyelvtani szörszálhasogatások ellen; sürgeti a dolog-ismeretet s a szerzők műveinek olvasását, mint a hogy az angol philosoph szintén sürgette. *Éltre* való tanítást és ismeretet óhajtott, s Encyclopaediáját azért írta, hogy tanítványai a m. nyelvben és történelemben belőle szerzett ismeretöknek az életben is hasznát vegyék. A tanítás módszerében Descartestól tanult elveket hirdet (a könnyűről a nehezebbre térést) s a class. szerzők művei olvasását oly történelmi és dologi fölvilágosításokkal kísérte, melyek a humanismus vezéreinek is becsületére váltak volna. Midőn szerzőnk érdekesen részletezi az Apáczai beszédeiben az Encyclopaediájában lerakott józan elveket: mintegy nyomon kíséri és „ihletett“ lelkü tudóst, a ki égett a vágytól, hogy nemzetét nagy-nak, míveltnek s az európai számottevő népekkel egy színvonalon állónak lássa, és e nagy czél elérésére főszköznek tartotta a magyar nyelvű alsó- és felső iskolákat, magyar egyetemet, magyar kézikönyveket és a magyar nyelvű előadásokat. Szerző jellemzésének kivált ez a része tele van az olvasóra is rásúgárzó nemes hévvel. Éppen ebből kifolyólag nagyon helyesen tiltakozik az ellen a nézet ellen, hogy Apáczait Comenius utánczó avagy tanítványai közé sorozzák. Ez helyes; de aztán azt kellett volna kimutatni, hogy miért képtelenség ez a nézet; hogy Comenius Baconak, Apáczai pedig Descartesnek követője, hogy mit vett a két paedagógus a nagy mesterektől, miben egyeztek s miben tértek el nézeteik? E helyett szerző hazafias hevében arra a túlzó állításra ragad-

tatja magát, hogy „Apáczai munkájának *egy lapján* több és nagyobb szabású nevelési és methodikai eszméket találunk látéve, mint Comenius *összes munkáiban*.” Ezt az állítást lehetetlen aláírni.

Azt sem helyeselhetni, hogy szerzőnk, ki Apáczait — méltán — oly magasra helyezi, elveit mégis későbbkori másod- és harmadrangú paedagogusokéival méri össze. Avagy nem sokkal nagyobb-e Apáczai s nagysága nem inkább emeli-e nemzeti önézetünket, ha sok tekintetben mint Locke és Rousseau előhírnökét mutatjuk be, minthogy ha azt mutatjuk, hogy egy csomó „kistermetű” német paedagogus, hosszu idő alatt, mintegy csipetenként hogy jött rá azokra az egyes elvekre, melyeket a philosophus Apáczai éles látása egy pillantással áttekintett, s egy szájjal állandóan hirdetett? Első rangu gondolkodót hasonrangu gondolkodóval kell összemérni, hogy kitűnjék a nagysága.

Az sem helyes, hogy szerző átvesz Apáczai életére vonatkozó egészen új adatokat (pl. Gyalui Farkastól) a nélkül, hogy a kútfőt megnevezné. Hibás adat is fordul elé az értekezésben: pl. Rochow a 17. százban szerepel, pedig egy százzal később élt; Salánki helyett Szilánczyt írt. Nyelvezete általában erőteljes és magyaros, s annál inkább zavarják a nyelvérzékét a *beigazolni* és *súlytfektetni*-féle magyartalan kifejezések. Ez a jellemrajz arról tanúskodik, hogy szerző nemcsak ismeri tárgyát, hanem érette őszintén lelkesedik is. Innen az a nemes hév, mely az olvasóra is átsúgárzik, s ezt az érdekes íratot nem teszi le, míg végig nem olvasta.

F. L.

Le rôle Sociale des Universités par Max Leclerc. Paris, 1892. — Franciaországban jelenleg élénk vita tárgya parlamentben és másutt országszerte, hogy lesznek-e egyetemek, azaz, hogy Paris és a vidék különböző főiskoláit fogják-e tudományos központokká szervezni? A jogi, orvosi, természettudományi és irodalmi (bölcséleti) facultások jelenleg szétszórtnak, elszigetelten állanak, s a társadalom jobbjai, az irodalom és tudomány kitűnőségei, az államférfiak leglelkesebbjei rajta vannak, hogy e szétszórtnak esontokból élő szervezetek, benső étellel felruházott egyetemek keletkezzenek, melyek azonban állandó érintkezésben legyenek a külvilággal, a társadalommal. Hogy aztán az egyetemeknek milyen legyen ez a társadalmi szerepök: szerzőnk e végre angolországi tanulmány útja tanúságait tárja fel, s elmondja, hogy miben áll Angolországban az igazi egyetemi oktatásnak a társadalomra való kiterjesztése (University Extension Movement).

Ezelőtt még húsz évvel sem mert volna senki rá gondolni, hogy Oxford és Cambridge, e régi egyetemek, a néphez közeledjenek. Ugy tetszett sokaknak, mintha ódon góth falazatu collegiumaik örökre elzárkoztak volna a társadalomtól. Cambridge egyik tanára (Stuart J.), ki azelőtt több ízben tartott vidéki városokban felolvasásokat, 1871-ben tervet adott be az egyetemi tanácsnak az u. n. összefüggő vagy sorozatos felolvasások rendezéséről. Az egyetem tanácsa elfogadta a tervet, és 1873-ban megkezdették a tanárok és tudósok a tudományt

terjesztő missiói munkát. Első évben tíz központon 3,200 tanuló volt; már 1889—90-ben 85 központja volt csak Cambridge-nek 125 felolvasás sorozattal és 11,595 tanulóval, kik közül 2,358 minden héten készített és küldött be a központba írásbeli dolgozatot, s kik közül 1,732 állott a tanfolyam végén vizsgálatra. — *Oxford* (mert az is sietett Cambridge-nek nyomába lépni) 1889—90-ben 109 központon 148 sorozat felolvasást tartott 17,900 tanulóval. — Londonban a tanári testületté szervezkedett tudósok 1890-ben 130 sorozat előadást tartottak 12,923 tanulóval, hetenként közel 2,000 írásbeli dolgozattal, a végén összekötvé több mint másfél ezer tanuló megvizsgálásával. És e felolvasások a nevezett évben 19,100 font sterlingbe, pénzünk szerint m. e. 250,000 frt. kerültek, mely összegnek legnagyobb részét bérlők, papok leányai, bányászok, szegény iparosok és munkáségedek, nagy részt pennynként rakták össze. Átlag a tanfolyam fejenként 10 shillingbe (6 frtba) került. Ezek a tanulók, kiválóan munkások, néha nagyon is megható leveleket írnak volt tanáraikhoz. Ma a Victoria egyetem, Durham és St. Andrews (Skócia) egyeteme is végez ily missiói munkát, s az utolsó évben k. b. ötven ezerre ment az összes tanfolyamot hallgatók száma. A tanultság terjesztésének a nép között eddigelé ez a legsikeresebb módja. (F. L.)

Az Ádrián. *Kálmán* király compossessorokká tett bennünket az Ádrián, *Nagy Lajos* megeremtette a mare liberum elvét, *Baross* meg az első magyar hajórajt. Az az érdem azonban, hogy saját terve szerént, saját vezetése alatt, saját költségén épített hajón csupa magyar útasokkal, csakis magyar lobogó alatt abból a célból tegyen utat a magyar tengeren, hogy tapasztalatait magyar nyelven írassa le s azt a könyvet magyar festő eredeti rajzaival ékesíttesse, — ez az érdem egy budapesti tanáré és festőé, *Györök* Leóé. Irodalmunk egyik legújabb és egyik legkedvesebb jelensége az a könyv, mely azzal a vállallattal foglalkozik. „Magyar lobogó alatt az Ádrián“ a címe. Írta *Szinnyei* Otmár. A képeket rajzolta *Györök* Leó. (Budapest, 1892. 8 r., 224 lap. Kilián Frigyes bizománya. Ára 1 frt 50 kr.)

Szinnyei ádriai levelei már a Pesti Napló tavalyi évfolyamában is feltűnést keltettek s a kis magyar vitorlás hajó sorsát élénk figyelemmel kísérte a közönség. *Szinnyei*, hazatérve, a könyvtárakban is folytatta kutatásait s a tengeről magával hozott friss benyomásokat alapos tanulmányokkal egészítette ki. Ennek köszönjük előttünk levő kötetét, mely újabb időben virágozni kezdő turista-irodalmunknak egyik legbecsesebb alkotása.

Györök *Kurulja*, a magyar ember tervei szerént épített első vitorlás logger, két árbocczal volt ellátva; a hajótest hossza $12\frac{1}{2}$ m., szélessége középütt $3\frac{6}{10}$ m., víz fölött való magassága 2 m., a vitorlák összes felülete 100 □ m. Közepén egy kis szoba 3 ágygyal. A személyzet — oda érte hajókapitányt, útasokat s 2 matrózt — mind-össze 8 személyből állt.

A Kurul 1891. jul. 8. *Porto-Ré*ből indult útjára s első állomása Veglia-szigetén *Mirine* volt, hol a tatárjárás idejében oltalmat talált IV. Béla. Onnan Fiuméba viharban értek, hogy pár napot szenteljenek a magyar kikötő város megösmérésére. Jul. 13-án kezdődött a tulajdonképeni tanulmány-út, melynek czélja a Quarnero s az Ádria bejárása volt. A Kurul „az Ádria hullámain olyan vidékek felé vitte a magyar tricolor, a hol eddig még soha sem látták.“ A Canal di Mezzon át, Veglia-sziget nyugati partjai mellett haladtak el s polypokkal, delfinekkal, zátony-jelző tengeri harangokkal megösmervedve, egyik szigetet a másik után hagyták el. 15-én reggel már Pago körül jártak, s az éjet *Skerda* előtt töltötték. Onnan délfelé tartva *Brevilacqua* közelében látták az első czápát s abban a faluban ösmarkedtek meg először a morlakokkal. Zengg város történetében megösmertet bennünket a szerző a Quarnero egész rabló-romantikájával.

Nagyon kedvesen írja le Zarába való megérkezésöket, az ismeretlen lobogó által keltett föltűnést, magát a várost és annak történetét. Másnap a maestral által hajtott hajó gyorsan haladt végig a Canale di Zaran; gyönyörködtek az útasok az Uglian-sziget közepéről feléjük intő *San Michele* középkori várában, elhaladtak *Zara Vecchia* mellett, diadalmas versenyre keltek két vitorlás trabaccoloval s azután Capocesto kivánesi népét nézték nagy kíváncsisággal. Jól mulattak a *muloi* világító-torony őreinek múlt örömén, hogy tiszteletökre még az osztrák-magyar lobogót is felvonták, hivatalos látogatókat sejtven bennök. *Trauban*, hol Györök több vázlatot készített, egy tanulságos napot töltöttek, épen a lissai tengeri ütközet 25. évfordulóján.

Trauból a Dalmatia legszebb és legtermékenyebb vidékei közé szorított Canale Castellin át gyorsan haladtak s útjokat *Vragnizzáig* 4 óra alatt tették meg. Vragnizzán túl Salonáig minduntalan szórakoztatta őket egy-egy kőből rakott parasztház, melybe felíratos római kövek, szobordarabok stb. voltak befalazva; a Jadro hídján túl viszont a clissai vár emlékeztette őket arra, mennyi veszedelem érte Dalmatiát ebből a várból. A most nyomorúságos *Salona* olajfái és rozmarinbokrai közt azután érdeklődéssel tanulmányozták a római nagyság romjait. Vacorát azonban nem kaptak, a vihar miatt hajójukon álmatlanul töltötték az éjszakát s fáradtan érkeztek *Spalato*ba. Spalato utcai élete, megható történeti múltja, Diocletianus császár palotájának, a régi palota-városnak, Jupiter és Aesculap templomának szemlélete, a duomo baptisteriumának egyik sarkában levő sarkophag, melyben IV. Bélának két kis leánya nyugszik, stb. újra felköltötte érdeklődésüket s ezt a várost igen élénken mutatja be olvasóinak Szinnyei.

Ő azonban itt megvált a Kurultól s átszállott egy Lloyd-gőzösre, a *Florára*. A Kurul tovább indult, s 1891-ben Strakáig s onnan vissza Curzoláig haladt; 1892-ben Curzolából, a hol szerencsésen áttelelt, Fiuméba tért vissza, hová a Florán *Sebenico* és *Zara* érintésével sokkal rövidebb idő alatt érkezett meg Szinnyei.

Óhajtunk kell, hogy *Győrök* mielőbb megírja a Kurul egész útazásának történetét s hogy bemutassa az út egyes pontjairól készített szép rajzait; de már is köszönetet érdemel, hogy bemutatott azok közül nehányat s hogy alkalmat adott ennek a valóban kedves könyvnek megírására. *Szinnyei* nemcsak alaposan, hanem szépen is ír s oly közvetlenséggel, hogy le sem tesszük művét, míg végig nem olvastuk. Ez szinte kötelezi őt, hogy ne tartsa magát egyszerű műkedvelőnek, hanem hogy mielőbb szóljon ismét ahhoz a közönséghez, melynél evvel a kötetével oly jó fogadtatásra számolhat.

M—r.

K ü l ö n f é l é k .

Egy érdekes adat a Mondolatpörhöz. Minap a *Mondolatot* mutatva be tanítványaimnak, meglepetve vettem észre, hogy épen a Kazinczy példánya került kezembe. A címlap és a címlap előtti rézmetszet tiszta oldalára írt levél, melyet itt alább egész terjedelmében közlök, ez észrevételt bizonyosságra emeli. Megerősíti ezt „Zafir Gergely“ levele is a *Feleletben*, mely a *Mondolat* Kazinczy kezéhez jutása felől így nyilatkozik:

— Öcsém! Nem feleltél, ne is felelj többé. Nincs szükségem válaszdokra... *Tábla-Biró Barátom* Tót-Vázsonyban (?) *megmagyarázta a' dolgot előttem*. Te némely jobb Íróink ellen költél ki. Eggyiket azok közzül ültetted számarra, s nevéből ostoba Anagrammát csináltál, a' legrosszabb Írókkal tetted egy sorba, hogy köztök a' jó nevetséges legyen. (*Felelet a' Mondolatra*. Pest, 1815. 4—5 l.)

E feleletet a Kazinczynak küldött Mondolattal együtt „angyalbörbe“ kötve az unitárius főiskola könyvtárában Bölöni Farkas Sándor könyvei közt találtam. Bölöni F. Sándor, az ismert amerikai utazó, az erdélyi múzeum eszméjének Aranka és Döbrentei után első megpendítője, benső barátságban élt kora ifjúsága óta Kazinczyval. A széphalmi mester halála után hihetőleg kegyeletből vásárolta meg e könyvet, mint ez egy könyvárúsi bejegyzésből következtethető.

A Kazinczy kezéhez felelet végett megküldött *Mondolat* s még inkább a küldő, Radó Sándor táblabíró, sajátkezű levele, mely Kazinczyt e feleletre egyenesen felhívja, tarthatatlanná tesz azon többektől hangoztatott s minden alapot nélkülöző feltevést, mintha a *Mondolat* s kivált annak rajzolatja és híres ajánló levele nem a Kazinczy személyes kigúnyolására készült s bocsáttatott világ elé. A levél így hangzik:

20. X-bris, 1813.

Tekintetes Tábla Biró Uram!

Egyedül kiadott hasznos Írásaiból vagyon szerentsém a T. urat tisztelni. Mely tiszteletem engemet arra birtt, hogy egy alávaló Papia,

Somogyi Gédeon vőllt Pápai mendicáns és most Weszprévmegyei magát képzelődéseiben fitogtató 's hajszállhasogató Eskütt által, ki *Tót-vásonyban lakik*, egyenessen a *T. ur rágalmazására készített munkát* a T. urnak kezébe szolgáltatassam. Szives indulatomnak azt a' jutalmát várni bátorkodom, hogy a' megtzáfoló Irását a' T. urnak olvashassam. — *A rajzolat a' T. urnak Tzimerének és nagy Táientomainak megszennyesítettét nyomja ki, — az ajánló szók „Zafir Czenczinek becses nevét homályban fejezik ki.* Uri Grátziájában, a' midőn magamat ajánlonám, Pesten, Fejérváron, és Lepsényen által, (válaszát) ezen haszontalan könyv vétele eránt kikérem Balhásra,
és vagyok

A T. urnak alázatos szolgálja
Szentmártonyi Radó Sándor
T. Somogyvárm. Tábla Birója.

Közi:

KANYARÓ FERENCZ.

Repertorium.

a) Könyvek, füzetek.

Aradi vértanúk albuma. Szerk : *Varga Ottó.* 3-ik kiadás. Budapest, 1891
4° 426 l

Balogh Ferencz: Kellő világítás Kanyaró Ferencz unitárius történetéhez.
Debreczen. 1892. 8° 24 l.

Baróti Lajos: A bánsági legrégeb német település története. Budapest,
1892. 8° 68 l.

Beksiés Gusztáv: A dualismus története, közjogi értelme és nemzeti törekvéseink. Bpest, 1892. n. 8° 325 l.

Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól.
Hasonmás 58 l. A kézirat olvasása, közl.: *Fejérpataky László.* 51 l. Fordítása
Szabó Károlytól, javította *Fejérpataky L. 63 l* Bpest, 1892. 8°.

Emlékkönyv az Erdélyi Irodalmi Társaságnak a kolozsvári magyar színész-
szet 100 éves évfordulóján tartott ünnepélyes felolvasó üléséről. Szerkeszti a
titkár. Kolozsvárt, 1892. n. 8° 48 l.

Horváth János: Rövid synchronismus. Kis-Kun-Félegyháza, 1892. 4° 31
l. és 6 tábla.

Karátsony Imre dr.: A mohammedánizmus és a kereszténység. Győr,
1892. 8° 47 l.

Magyar Nyelvtörténeti Szótár. Szerk.: *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond.* III. köt. 10-ik füzet. Szómutató (G—M.) 35—184 l.

- Mohl Adolf* és *Balics Lajos*: Lövő története. Győr, 1892. 8° 78 l.
- Nagy Virgil*: A monumentális falfestés. Tanulmány. Bpest, 1892. n. 8° 54 l.
- Pallas nagy Lexicon*a. 1 füz. Bpest, 1893. 8° 1—64 l.
- Samson Himmelotjerna, A*: A parasztok és nemesek elzülése Oroszországban. I—II köt. Bpest, 1893. 8° 260, 413 l.
- Szak-czimjegyzéke* a kolozsvári m. kir. Ferencz József-Tudomány Egyetem könyvtárának. II. köt. Jogi művek. Kolozsvár, 1892. n. 8° XII, 282 l.
- Szanota István*: Régi magyar utazók Európában Előszava Vámbéry Á-tól. Nagy-Becskerek, 1892. n. 8° X, 373 l.
- Szinnyei József*: Magyar Írók Élete és Munkái. 16-ik füzet. II-ik köt. 7. füz. (Dogossy-Dugonics) Bpest, 1892. n. 8° 961—1120 l.
- Tariczky Endre*: Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve. Eger, 1892. 8° 32 l. 1 térkép.
- Villányi Szaniszló*: Három évtized Esztergom megye és város multjából. Esztergom, 1892. n. 8° 315 l. Térképp. és hasonmással.
- Wertner Mór dr.*: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, [1892. n. 8° VIII, 629 l.
- Zsilinszky Mihály*: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve III. köt. 1674—1687. Bndapest, 1893. n. 8° XII, 574 l.

b) Folyóiratok.

Akademiai Értesítő. November (11. füz.) Szily Kálmán: Stoczek József emlékezete. Goldzieher Ignác: Jelentés az orientálisták IX. nemzetközi kongresszusáról. Finály Henrik: A Besztercei Szójegyzék. A magyar Tud. Akadémia pályakérdései (1831—1892.) II. Folyóiratok szemléje. A m. tud. Akadémia jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyvi mellékletek.

Archaeologiai Értesítő. Október (4. füz.) A nagybányai Szent István templom története. Nagy Géza: A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében. Mihálik József; A bujánházai Bélavára nevű őskori erőd. Dr. Czobor Béla: Két ötvösmű az erdélyi egyházmegyéből. Dr. Illéssy János: Adatok a pozsonyi várkapolna festésének történetéhez 1563—1570. Ornstein: A szamosújvári Athene szobrocska. Irodalom.

Budapesti Szemle. November Vámbéry Ármín: Az európai műveltség jövője Indiában. A katolikus klerus sérelmei 1818 előtt és után. (IV. közl.) Sebesztha Károly: A nevelésről. —i. —k.: Egy osztrák miniszter naplójából. Értesítő.

Egyetemes Philologiai Közöny. VIII. füzet. Némethy Géza: Ovidius „Szerelmei.” Kassai Gusztáv: Conjecturák Sophokles Antigonejához. Veress Ignác: Az alanytalan mondatok a magyarban. Csaplár Benedek: Szabó István (Befejez.) Pap Ferencz: Kis János versei és Bacsányi. Heinrich Gusztáv: Az Attila név helyesírása. Irodalom.

Erdély. VIII—IX. füzet. Csató János: Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület hivatása. Gyárfás Győző: Előpatak. Száva Gerő: Előpatak leírása. (Hat képpel.)

Nagy Kálmán dr.: Az előpataki gyógyítóvizek batásáról. Ballagi János dr.: A turistaság és annak előmozdítása fürdőhelyeken. Nonquis: A bihari és erdélyrészi Kárpát-Egyesület. Bede Jób: A Székelyföldön. (Az E. K. E. háromszékes csikmegyei kirándulása.) Veress Sándor dr.: Tusnádról. Vezérczikkel rólunk. Hankó Vilmos dr.: A balneologiai egyesület kiadványai. Téglás Gábor: A Siebenbürgisches Karpat-Verein Évkönyve 1891-ről. Egy prágai tudós rólunk. Melyik fürdőre menjünk, milyen vízzel éljünk? Turistaság Fürdőügy. Egyesületi élet.

Magyar Nyelvrör. November. XI. füzet. Szó és jelentés magyarázatok (Méh. Halász Ignác. Csáklya Szinnyi József.) Kicska Emil: Hangsúly és szórond. Szigetvári Iván: Az ikes ige. Kultsár Endre: Az ikes igeidők. Szinnyi József: A zárt *é*. Bartha József: A palócz nyelvjárás. Helyreigazitások. Magyarázatok. Kérdések és feleletek. Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. Szinnyi József: A Tájszótár szerkesztőjének kérdései. Népryelvagyományok.

Keresztény Magvető. Szeptember—október. (5 füz.) Dézsi Mihály: Krisztus istensége egy katolikus író szerint. Ürmösi Kálmán: A keresztény vallás. Kanyaró Ferencz: Unitárius történetírás és kálvinorthodoxia. (I közl.) Sándor János: Felügyelő gondnoki beiktatás 1845. Székely-Kereszturon. Tordai középiskolánk. Kovács János: Jerson Henrik. Irodalmi értesítő.

Petőfi Múzeum. 5. szám. Hóry Béla: Petőfi Sándor Kolozsvárt. Ferenczi Zoltán: Petőfi tábori levelei 1848—1849-ből. (I.) Szalkai Máté (Gaál József) Az ólmos botok. Petrovics István szerződése Kis-Körössel. Adatok Petőfi követjelöltségéhez. (XVII—XVIII.) A kortársak bírálati Petőfi műveiről. (XVIII.) Vonatkozások Petőfőre. Vegyesek. Trencsényi Károly: Petőfi "Alkú" cz. költeményéhez.

Századok. November (9. füz.) Kvacsala János: Az angol magyar érintkezések történetéhez. Meltzl Oszkár: Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme XIV. és XV. században. (Befejező közl.) Történeti irodalom. Tárca: Gindely Antal necrolog. A rodostói Rákóczy emlékek. Anonymus hasonmása. Magyar könyvtár. Dr. Merényi László: Nyílt válasz Bartalus Istvánnak. Szádeczky Lajos: Észrevételek Meltzl Oszkár „Az erdélyi szászok iparáról írt értekezésére. (I. közlemény.) Uj könyvek. Vegyes közlések. Történeti könyvtár. Hivatalos rovat.

Összeállította: GYALUI FARKAS.